

13-F-24 I h 62

13-F-24

KLEINE TEXTE FÜR THEOLOGISCHE UND PHILOLOGISCHE
VORLESUNGEN UND ÜBUNGEN

HERAUSGEGEBEN VON HANS LIETZMANN

61

LITURGISCHE TEXTE

VI

DIE KLEMENTINISCHE LITURGIE

AUS DEN

CONSTITUTIONES APOSTOLORUM VIII

NEBST ANHÄNGEN

HERAUSGEGEBEN

VON

D. HANS LIETZMANN

O. PROFESSOR IN JENA

7738/H

BONN

A. MARCUS UND E. WEBER'S VERLAG

1910

Der text dieser handausgabe ist FXFUNKS großer ausgabe der Didascalia et Constitutiones Apostolorum (Paderborn 1905) entnommen; darunter sind die bibelzitate angegeben. Die anmerkungen weisen auf parallelstellen in anderen bedeutsamen liturgien hin und sollen, ohne auf vollständigkeit der nachweise anspruch zu erheben, für seminaristische übungen über die entwicklungsgeschichte der liturgien die erste anleitung geben. Alle citate gehen, wenn nicht anders bemerkt, auf seite und zeile der genannten ausgaben:

C = Chrysostomusliturgie von Konstantinopel hrsg. BAUMSTARK = Kleine Texte n. 35.

M = Marcusliturgie (text des Rossanensis), citiert nach der grundlegenden ausgabe von CASWAINSON The greek liturgies, Cambridge 1884: die verweise auf FEBRIGHTMAN Liturgies eastern and western I, Oxford 1896, der auf Swainson fußt, sind in klammern beigegefügt.

J = Jacobusliturgie (text des Parisinus 2509) nach SWAINSON und (in klammern) BRIGHTMAN.

R = Ordo missae secundum missale Romanum (Kleine Texte n. 19) nach §§ citiert.

Const. ap. II = liturgie der Const. apost. II nach Kleine Texte n. 5 (2. aufl.) p. 7—10.

Cyr = Cyrillus Hierosolymit. catech. mystag. nach Kleine Texte n. 5 p. 10—16.

Die übrigen citate sind selbstverständlich, 'paginae' bei Justin verweisen auf Kleine Texte n. 5 p. 4—7. Handbücher z. b. von GRIETSCHEL Lehrbuch der Liturgik I 1900 und FPROBST Liturgie der ersten drei Jahrhunderte 1870. Liturgie des vierten Jahrhunderts 1893. Grundlegend ist PDREWS Untersuchungen über die sog. clementinische Liturgie (= Studien z. Geschichte des Gottesdienstes II. III) 1906. Über das eucharistische hochgebet 124—61 handelt ABAUMSTARK in Theologie u. Glaube 1910 heft 5 p. 353—370.

MISSA CATECHUMENORVM

5¹¹ Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν τῶν τε ἐπιστολῶν ἡμῶν καὶ τῶν πράξεων καὶ τῶν εὐαγγελίων ἀσπασάσθω ὁ χειροτονηθεὶς τὴν ἐκκλησίαν, λέγων Ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν· καὶ πάντες ἀποκρινέσθωσαν Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου. 12 καὶ μετὰ τὴν πρόσρησιν προσλαλησάτω τῇ λαῷ λόγους παρακλήσεως.

6 Καὶ πληρώσαντος αὐτοῦ τὸν τῆς διδασκαλίας λόγον, φημί ἐγὼ Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Πέτρου, 2 ἀναστάντων 10 ἀπάντων, ὁ διάκονος ἐφ' ὑψηλοῦ τινος ἀνελθὼν κηρυττέτω Μήτις τῶν ἀκροωμένων, μήτις τῶν ἀπίστων· 3 καὶ ἡσυχίας γενομένης, λεγέτω Εὐξασθε, οἱ κατηχούμενοι· 4 καὶ πάντες οἱ πιστοὶ κατὰ διάνοιαν ὑπὲρ αὐτῶν προσευχέσθωσαν λέγοντες Κύριε ἐλέησον. 15

Διακονεῖτω δὲ ὑπὲρ αὐτῶν λέγων 5 Ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων πάντες ἐκτενωῶς τὸν θεὸν παρακαλέσωμεν, ἵνα ὁ ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος εὐμενῶς εἰσακούσῃ τῶν δεήσεων αὐτῶν καὶ τῶν παρακλήσεων, καὶ προσδεξάμενος αὐτῶν τὴν ἱκεσίαν ἀντιλάβηται αὐτῶν καὶ δῶ αὐτοῖς τὰ αἰτήματα 20 τῶν καρδιῶν αὐτῶν πρὸς τὸ συμφέρον, ἀποκαλύψῃ αὐτοῖς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, φωτίσῃ αὐτοὺς καὶ συνείσῃ, παιδεύσῃ αὐτοὺς τὴν θεογνωσίαν, διδάξῃ αὐτοὺς τὰ προστάγματα αὐτοῦ καὶ τὰ δικαιώματα, ἐγκαταφυτεύσῃ ἐν αὐτοῖς τὸν ἀγνὸν αὐτοῦ καὶ σωτήριον φόβον, διανοίξῃ τὰ ὄρα τῶν καρδιῶν αὐτῶν 25 πρὸς τὸ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ καταγιγνεσθαι ἡμέρας καὶ νυκτός· 6 βεβαιώσῃ δὲ αὐτοὺς ἐν τῇ εὐσεβείᾳ, ἐνώσῃ καὶ ἐγκαταριθμήσῃ αὐτοὺς τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ ποιμνίῳ καταξιώσας αὐτοὺς

4 II Cor. 13, 13 20 Ps. 36, 4 26 Ps. 1, 2

I C § 6—10. M 16₅, 27 (118, 119₁₂). J 227₂₅ 233₂₂ (36, 38₁₉). R § 8—10. Const. ap. II p. 8₂ ff. Iust. apol. I c. 67₃ p. 6₂₂. 8 C § 11. Const. ap. II p. 8₁₈. Iust. apol. I c. 67₄ p. 6₂₅. 16 C § 13. 1*

τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας, τοῦ ἐνδύματος τῆς ἀφθαρ-
 σίας, τῆς ὄντως ζωῆς, ῥύσῃται δὲ αὐτοὺς ἀπὸ πάσης ἀσε-
 βείας καὶ μὴ δῶ τόπον τῷ ἄλλοτρίῳ κατ' αὐτῶν, καθα-
 ρίση δὲ αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύμα-
 5 τος, ἐνοικίησεν τε ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσῃ διὰ τοῦ
 Χριστοῦ αὐτοῦ, εὐλογήσῃ τὰς εἰσόδους αὐτῶν καὶ τὰς
 ἐξόδους καὶ κατευθύνῃ αὐτοῖς τὰ προκείμενα εἰς τὸ συμ-
 φέρον. ⁷ ἔτι ἐκτενῶς ὑπὲρ αὐτῶν ἱκετεύσωμεν, ἵνα ἀφ-
 ἔσεως τυχόντες τῶν πλημμελημάτων διὰ τῆς μνήσεως ἀξίω-
 10 θῶσι τῶν ἁγίων μυστηρίων καὶ τῆς μετὰ τῶν ἁγίων δια-
 μωνῆς. ⁸ ἐγείρεσθε, οἱ κατηχούμενοι. τὴν εἰρήνην τοῦ θεοῦ
 διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ αἰτήσασθε, εἰρηνικὴν τὴν ἡμέραν
 καὶ ἀναμάρτητον καὶ πάντα τὸν χρόνον τῆς ζωῆς ὑμῶν,
 χριστιανὰ ὑμῶν τὰ τέλη, ἴλω καὶ εὐμενῆ τὸν θεόν, ἄφ-
 15 εἰς πλημμελημάτων. ἑαυτοὺς τῷ μόνῳ ἀγεννήτῳ θεῷ διὰ
 τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ παράθεσθε. κλίνετε καὶ εὐλογεῖσθε.
⁹ ἔφ' ἐκάστῳ δὲ τούτων ὧν ὁ διάκονος προσφωνεῖ, ὡς
 προεῖπομεν, λεγέτω ὁ λαὸς Κύριε ἐλέησον, καὶ πρὸ πάντων
 τὰ παιδία.
 20 ¹⁰ Κλινόντων δὲ αὐτῶν τὰς κεφαλὰς, εὐλογεῖτω αὐτοὺς
 ὁ χειροτονηθεὶς ἐπίσκοπος εὐλογίαν τοιαύτην ¹¹ Ὁ θεὸς ὁ
 παντοκράτωρ, ὁ ἀγέννητος καὶ ἀπρόσιτος, ὁ μόνος ἀληθινὸς
 θεός, ὁ θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Χριστοῦ σου τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ
 σου, ὁ θεὸς τοῦ παρακλήτου καὶ τῶν ὄλων κύριος, ὁ διὰ
 25 Χριστοῦ διδασκάλους τοὺς μαθητὰς ἐπιστήσας πρὸς μάθησιν
 τῆς εὐσεβείας, ¹² αὐτὸς καὶ νῦν ἔπιθε ἐπὶ τοὺς δούλους σου
 τοὺς κατηχουμένους τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ δὸς
 αὐτοῖς καρδίαν καινὴν καὶ πνεῦμα εὐθὲς ἐγκαίνισον ἐν τοῖς
 ἐγκάτοις αὐτῶν πρὸς τὸ εἰδέναι σε καὶ ποιεῖν τὸ θέλημά σου
 30 ἐν καρδίᾳ πλήρει καὶ ψυχῇ θελοῦσῃ. ¹³ καταξίωσον αὐτοὺς
 τῆς ἁγίας μνήσεως καὶ ἔνωσον τῇ ἁγίᾳ σου ἐκκλησίᾳ καὶ
 μετόχους ποιήσον τῶν θείων μυστηρίων διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ,

1 Tit. 3, 5 4 II Cor. 7, 1 5 II Cor. 6, 16 6 Ps. 120, 8
 7 Ps. 89, 17 28 Ps. 50, 12 30 II Macc. 1, 3

16 παράθεσθε vgl. Iust. apol. I c. 49, c. 61. J 235⁸⁵ (49) Drews 60.

τῆς ἐλπίδος ἡμῶν, τοῦ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντος· δι' οὗ σοι
 δόξα καὶ τὸ σέβας ἐν ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.

¹⁴ Καὶ μετὰ τοῦτο ὁ διάκονος λεγέτω Προέλθετε, οἱ
 κατηχούμενοι, ἐν εἰρήνῃ.

⁷ Καὶ μετὰ τὸ ἐξελεθεῖν αὐτοὺς λεγέτω ² Ἐξέασθε, οἱ ⁵
 ἐνεργούμενοι ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων. ἐκτενῶς πάντες ὑπὲρ
 αὐτῶν δεηθῶμεν, ὅπως ὁ φιλόανθρωπος θεὸς διὰ Χριστοῦ
 ἐπιτιμήσῃ τοῖς ἀκαθάρτοις καὶ πονηροῖς πνεύμασι καὶ ῥύσῃται
 τοὺς αὐτοῦ ἱκέτας ἀπὸ τῆς τοῦ ἄλλοτρίου καταδυναστείας· ὁ
 ἐπιτιμήσας τῷ λεγόντι τῶν δαιμόνων καὶ τῷ ἀρχιελάῳ διαβόλῳ, ¹⁰
 ἐπιτιμήσῃ αὐτὸς καὶ νῦν τοῖς ἀποστάταις τῆς εὐσεβείας καὶ
 ῥύσῃται τὰ ἑαυτοῦ πλάσματα ἀπὸ τῆς ἐνεργείας αὐτῶν καὶ
 καθαρῖση αὐτά, ἃ μετὰ πολλῆς σοφίας ἐποίησεν. ⁸ ἔτι ἐκτενῶς
 ὑπὲρ αὐτῶν δεηθῶμεν. σῶσον καὶ ἀνάστησον αὐτούς, ὁ θεός,
 ἐν τῇ δυνάμει σου. κλίνετε, οἱ ἐνεργούμενοι, καὶ εὐλογεῖσθε. ¹⁵

⁴ Καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἐπιειχέσθω λέγων ⁵ Ὁ τὸν ἰσχυρὸν
 δῆσας καὶ πάντα τὰ σκευὴ αὐτοῦ διαρπάσας, ὁ δοὺς ἡμῖν
 ἐξουσίαν πατεῖν ἐπάνω ὕφρων καὶ σκορπίων καὶ ἐπὶ πάσαν
 τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, ὁ τὸν ἀνθρωποκτόνον ὄφιν δεσμώτην
 παραδοὺς ἡμῖν ὡς στρουθίον παιδίῳ, ὃν φρίττει καὶ τρέμει ²⁰
 πάντα ἀπὸ προσώπου δυνάμεώς σου, ὁ ῥήξας αὐτὸν ὡς ἄστρα-
 πὴν ἐξ οὐρανοῦ εἰς γῆν, οὗ τοπικῶ ῥήγματι, ἀλλὰ ἀπὸ τιμῆς
 εἰς ἀτιμίαν δι' ἐκούσιον αὐτοῦ κακόνοιον, ⁶ οὗ τὸ βλέμμα
 ξηραίνει ἀβύσσους καὶ ἡ ἀπειλή τῆκει ὄρη καὶ ἡ ἀλήθεια
 μένει εἰς τὸν αἰῶνα, ὃν αἰνεῖ τὰ νήπια καὶ εὐλογεῖ τὰ θη- ²⁵
 λάζοντα, ὃν ὑμνοῦσι καὶ προσκυνοῦσιν ἄγγελοι, ⁷ ὁ ἐπιβλέπων
 ἐπὶ τὴν γῆν καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμειν, ὁ ἀπτόμενος τῶν ὄρέων
 καὶ καπνίζονται, ἀπειλῶν θαλάσση καὶ ξηραίνων αὐτὴν καὶ
 πάντας τοὺς ποταμοὺς αὐτῆς ἐξηρημῶν, οὗ νεφέλαι κοινορτὸς
 τῶν ποδῶν, ὁ περιπατῶν ἐπὶ θαλάσσης ὡς ἐπ' ἐδάφους, ³⁰

1 I. Tim. 1, 1 10 Marc. 5, 9 16 Matth. 12, 29 18 Luc. 10, 19
 20 or. Manass. in Const. ap. II c. 22, 12 21 Luc. 10, 18 24 Ps. 96, 5
 Nah. 1, 4 Ps. 116, 2 25 Ps. 8, 3 26 Ps. 103, 32 29 Iob 14, 11
 29 Nah. 1, 3. 4 30 Iob 9, 8

6 Iust. dial. c. 30. Drews 65.

⁸μονογενῆ θεέ, μεγάλου πατρὸς υἱέ, ἐπιτίμησον τοῖς πονηροῖς πνεύμασι καὶ ῥῶσαι τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου ἐκ τῆς τοῦ ἀλλοτρίου πνεύματος ἐνεργείας· ὅτι σοὶ δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, καὶ διὰ σοῦ τῷ σῶ πατρὶ ἐν ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας·
5 ἁμήν.

⁹Καὶ ὁ διάκονος λεγέτω Προέλθετε, οἱ ἐνεργούμενοι.

8 Καὶ μετ' αὐτοὺς προσφωνεῖτω ²Εὐξασθε, οἱ φωτιζόμενοι. ἐκτενώς, οἱ πιστοὶ, πάντες ὑπὲρ αὐτῶν παρακαλέσωμεν, ὅπως ὁ κύριος καταξιώσῃ αὐτοὺς, μυηθέντας εἰς τὸν τοῦ
10 Χριστοῦ θάνατον, συναναστῆναι αὐτῷ καὶ μετόχους γενέσθαι τῆς βασιλείας αὐτοῦ καὶ κοινωνοὺς τῶν μυστηρίων αὐτοῦ, ἐνώση καὶ συγκαταλέξῃ αὐτοὺς μετὰ τῶν σωζομένων ἐν τῇ ἁγίᾳ αὐτοῦ ἐκκλησίᾳ. ³ἔτι ἐκτενώς ὑπὲρ αὐτῶν δεηθώμεν. σῶσον καὶ ἀνάστησον αὐτοὺς ἐν τῇ σῇ χάριτι.

⁴Κατασφραγισάμενοι τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, κλίναντες εὐλογεῖσθωσαν παρὰ τοῦ ἐπίσκοπου τῆνδε τὴν εὐλογίαν ⁵Ὁ προσιπῶν διὰ τῶν ἁγίων σου προφητῶν τοῖς μυομένοις Λούσασθε, καθαροὶ γένεσθε, καὶ διὰ τοῦ Χριστοῦ νομοθετήσας τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν, αὐτοὺς καὶ νῦν ἔπιθε
20 ἐπὶ τοὺς βαπτίζομένους καὶ εὐλόγησον αὐτοὺς καὶ ἁγιάσον, καὶ παρασκευάσον ἁγίους γενέσθαι τῆς πνευματικῆς σου δωρεᾶς καὶ τῆς ἀληθινῆς σου υἰοθεσίας, τῶν πνευματικῶν σου μυστηρίων, τῆς μετὰ τῶν σωζομένων ἐπισυναγωγῆς διὰ Χριστοῦ τοῦ σωτήρος ἡμῶν· δι' οὗ σοὶ δόξα, τιμὴ καὶ σέβας ἐν ἁγίῳ
25 πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας· ἁμήν.

⁶Καὶ λεγέτω ὁ διάκονος Προέλθετε, οἱ φωτιζόμενοι.

9 Καὶ μετὰ τοῦτο κηρυττέτω ²Εὐξασθε, οἱ ἐν μετανοίᾳ. ἐκτενώς πάντες ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ ἀδελφῶν ἡμῶν παρακαλέσωμεν, ὅπως ὁ φιλοκίρμων θεὸς ὑποδείξῃ αὐτοῖς ὁδὸν
30 μετανοίας, προσδέξῃται αὐτῶν τὴν παλινωδίαν καὶ τὴν ἐξομολόγησιν, καὶ συντρίψῃ τὸν Σατανᾶν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῶν ἐν τάχει, καὶ λυτρώσῃται αὐτοὺς ἀπὸ τῆς παγίδος τοῦ διαβόλου καὶ τῆς ἐπηρείας τῶν δαιμόνων, καὶ ἐξέλθῃται αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς ἀθεμίτου λόγου καὶ πάσης ἀτόπου πράξεως καὶ πονηρίας

ἐννοίας, ³συγχωρήσῃ δὲ αὐτοῖς πάντα τὰ παραπτώματα αὐτῶν τὰ τε ἐκούσια καὶ τὰ ἀκούσια καὶ ἐξαλείψῃ τὸ κατ' αὐτῶν χειρόγραφον καὶ ἐγγράφηται αὐτοὺς ἐν βίβλῳ ζωῆς, καθάρῃ δὲ αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος καὶ ἐνώση αὐτοὺς ἀποκαταστήσας εἰς τὴν ἁγίαν αὐτοῦ ποιήμην·
4 ὅτι αὐτὸς γινώσκει τὸ πλάσμα ἡμῶν, ὅτι τίς καυχῆσεται ἁγνὴν ἔχειν καρδίαν ἢ τίς παρρησιάσεται καθαρὸς εἶναι ἀπὸ ἁμαρτίας; πάντες γὰρ ἐσμεν ἐν ἐπιτιμίοις. ⁵ἔτι ὑπὲρ αὐτῶν ἐκτενέστερον δεηθώμεν (ὅτι χαρὰ γίνεται ἐν οὐρανῷ ἐπὶ ἐνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι), ὅπως ἀποστραφέντες πᾶν ἔργον ἀθέμιτον προσοικειωθῶσι πάσῃ πράξει ἀγαθῇ, ἵνα ὁ φιλόανθρωπος θεὸς ἢ τάχος εὐμενῶς προσδεξάμενος αὐτῶν τὰς λιτάς, ἀποκαταστήσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν προτέραν ἁγίαν καὶ ἀποδώσῃ αὐτοῖς τὴν ἀγαλλίασιν τοῦ σωτηρίου καὶ πνεύματι ἡγεμονικῷ στηρίξῃ αὐτοὺς, ἵνα μηκέτι σαλευθῶσι τὰ διαβήματα αὐτῶν, ἀλλὰ
15 καταξιωθῶσι κοινωνοὶ γενέσθαι τῶν ἁγίων αὐτοῦ ἱερῶν καὶ μέτοχοι τῶν θείων μυστηρίων, ἵνα ἅξιοι ἀποφανθέντες τῆς υἰοθεσίας, τύχῳσι τῆς αἰωνίου ζωῆς. ⁶ἔτι ἐκτενώς πάντες ὑπὲρ αὐτῶν εἴπωμεν Κύριε ἐλέησον· σῶσον αὐτοὺς, ὁ θεός, καὶ ἀνάστησον τῷ ἐλέει σου.

⁷Ἀναστάντες τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ κλίνετε καὶ εὐλογεῖσθε.

⁷Ἐπειχέσθω οἷν ὁ ἐπίσκοπος τοιαύδε ⁸Παντοκράτορ θεὸς αἰώνις, δέσποτα τῶν ὅλων, κτίστα καὶ πρῶταν τῶν πάντων, ὁ τὸν ἄνθρωπον κόσμον κόσμον ἀναδείξας διὰ Χριστοῦ καὶ
25 νόμον δούς αὐτῷ ἔμφυτον καὶ γραπτὸν πρὸς τὸ ζῆν αὐτὸν ἐνδέσμως ὡς λογικόν, καὶ ἁμαρτόντι ὑποθήκην δούς πρὸς μετάνοιαν τὴν σαυτοῦ ἀγαθότητα· ἔπιθε ἐπὶ τοὺς κεκληκότας σοὶ αὐχένα ψυχῆς καὶ σώματος, ὅτι οὐ βούλει τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ἀλλὰ τὴν μετάνοιαν, ὥστε ἀποστρέψαι αὐτὸν
30 ἀπὸ τῆς ὁδοῦ αὐτοῦ τῆς πονηρᾶς καὶ ζῆν. ⁹Ὁ Νινευιτῶν προσδεξάμενος τὴν μετάνοιαν, ὁ θέλων πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι

καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν, ὁ τὸν υἱὸν προσδεξάμενος τὸν καταφαρόντα τὸν βίον αὐτοῦ ἀσώτως πατρικοῖς σπλάγγνοις διὰ τὴν μετάνοιαν, αὐτὸς καὶ νῦν πρόσδεξαι τῶν ἱκετῶν σου τὴν μετάνοισιν, ὅτι οὐκ ἔστιν θεὸς οὐχ ἁμαρτήσεται σοι (ἐὰν γὰρ ἀνομίας παρατήρησῃ, κύριε κύριε, τίς ὑποστήσεται; ὅτι παρὰ σοὶ ὁ ἴλασμός ἐστι) ¹⁰ καὶ ἀποκατάστησον αὐτοὺς τῇ ἀγίᾳ σου ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ προτέρᾳ ἀξίᾳ καὶ τιμῇ διὰ τοῦ Χριστοῦ, τοῦ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν, δι' οὗ σοὶ δόξα καὶ προσκύνησις ἐν ἀγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.

¹⁰ ¹¹ Καὶ ὁ διάκονος λεγέτω Ἀπολύθεθε, οἱ ἐν μετανοίᾳ.

MISSA FIDELIVM

IO Καὶ προστιθέτω ² Μή τις τῶν μὴ δυναμένων προσελθέτω. ὅσοι πιστοὶ, κλίνωμεν γόνυ· δεηθῶμεν τοῦ θεοῦ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, πάντες συντόνως τὸν θεὸν διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ παρακαλέσωμεν. ³ Ὑπὲρ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς εὐσταθείας τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀγίων ἐκκλησιῶν δεηθῶμεν, ὅπως ὁ τῶν ὄλων θεὸς αἰδιον καὶ ἀναφαίρετον τὴν ἑαυτοῦ εἰρήνην ἡμῖν παράσχοιτο, ἵνα ἐν πληροφορίᾳ τῆς κατ' εὐσέβειαν ἀρετῆς διατελοῦντας ἡμᾶς συντηρήσῃ. ⁴ Ὑπὲρ τῆς ἀγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας τῆς ἀπὸ περάτων ἕως περάτων δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος ἄσειστον αὐτὴν καὶ ἀκλυδώνιστον διαφυλάξῃ καὶ διατηρήσῃ μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος θεμελιωμένην ἐπὶ τὴν πέτραν· ⁵ καὶ ὑπὲρ τῆς ἐνθάδε ἀγίας παροικίας δεηθῶμεν, ὅπως καταξίωσῃ ἡμᾶς ὁ τῶν ὄλων κύριος ἀνευδώςως τὴν ἐπουράνιον αὐτοῦ ἐλπίδα μεταδιώκειν καὶ ἀδιάλειπτον αὐτῷ τῆς δεήσεως ἀποδιδόναι τὴν ὀφειλὴν. ⁶ Ὑπὲρ πάσης ἐπισκοπῆς τῆς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τῶν ὀρθοτομοῦντων τὸν λόγον

2 Luc. 15, 13 4 III Reg. 8, 46 5 Ps. 129, 3. 4 19 Ps. 71, 8
21 Matth. 28, 20. 7, 25 26 II Tim. 2, 15.

14—10, 15 vgl. c. 12_{40—60}. Drews 67. M 18_{2—22} (119 f.) 6_{18—12} (114_{19—116}₂₀). J 225. 231—235 (34—40). I Clem. c. 59_{2—4}. Drews 40.
14 εἰρήνης: M 32_{1, 8} (126_{18, 21}). J 225₁ (34₉) 231₁ (36₂₁) 233₂₈ (39₁) 247₈₁ (44₂₈) 303₁ (57₂₈). Const. ap. II p. 9₂₆. **15** κόσμου: J 225₄ (34₁₄) 231₂ (36₂₅) 233₂₉ (39₉) 247₈₄ (44₃₀) 303₂ (57₂₄). Cyr. 15₁₅. ἐκκλησιῶν: J 233₃₀ (39₉) 247₈₈ (45₁) 303₃ (57₂₆). **24** R § 20 b Drews 136.

τῆς σῆς ἀληθείας δεηθῶμεν· ⁷ καὶ ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Ἰακώβου καὶ τῶν παροικιῶν αὐτοῦ δεηθῶμεν, ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Κλήμεντος καὶ τῶν παροικιῶν αὐτοῦ δεηθῶμεν, ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Εὐδοκίου καὶ τῶν παροικιῶν αὐτοῦ δεηθῶμεν, ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Ἀννιανοῦ καὶ τῶν παροικιῶν αὐτοῦ δεηθῶμεν, ὅπως ὁ οἰκτίρμων θεὸς χαρίσῃται αὐτοὺς ταῖς ἀγίαις αὐτοῦ ἐκκλησίαις σώους, ἐντίμους, μακροήμεροὺς, καὶ τίμιον αὐτοῖς τὸ γῆρας παράσχηται ἐν εὐσεβείᾳ καὶ δικαιοσύνῃ· ⁸ καὶ ὑπὲρ τῶν πρεσβυτέρων ἡμῶν δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος ῥύσῃται αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς ἀτόπου καὶ πονηροῦ πράγματος καὶ σώων καὶ ἐντιμον τὸ πρεσβυτέριον αὐτοῖς παράσχοι. ⁹ Ὑπὲρ πάσης τῆς ἐν Χριστῷ διακονίας καὶ ὑπηρεσίας δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος ἀμεμπτον αὐτοῖς τὴν διακονίαν παράσχηται. ¹⁰ Ὑπὲρ ἀναγνωστῶν, ψαλτῶν, παρθένων, χηρῶν τε καὶ ὀρφανῶν δεηθῶμεν. ὑπὲρ τῶν ἐν συζυγαίαις καὶ τεκνογονίαις δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος τοὺς πάντας αὐτοὺς ἐλεήσῃ. ¹¹ Ὑπὲρ ἐθνόχων ὁσίων πορευομένων δεηθῶμεν. ὑπὲρ τῶν ἐν ἐγκρατεῖᾳ καὶ εὐλαβείᾳ δεηθῶμεν. ¹² Ὑπὲρ τῶν καρποφορούντων ἐν τῇ ἀγίᾳ ἐκκλησίᾳ καὶ ποιούντων τοῖς πένησι τὰς ἐλεημοσύνας δεηθῶμεν, καὶ ὑπὲρ τῶν τὰς θυσίας καὶ τὰς ἀπαρχὰς προσφερόντων κυρίῳ τῷ θεῷ ἡμῶν δεηθῶμεν, ὅπως ὁ πανάγαθος θεὸς ἀμειψῆται αὐτοὺς ταῖς ἐπουρανίαις αὐτοῦ δωρεαῖς καὶ δῶ αὐτοῖς ἐν τῷ παρόντι ἑκατονταπλασίονα καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ζωὴν αἰώνιον, καὶ χαρίσῃται αὐτοῖς ἀντὶ τῶν προσκαίρων τὰ αἰώνια, ἀντὶ τῶν ἐπιγείων τὰ ἐπουράνια. ¹³ Ὑπὲρ τῶν νεοφώτιστων ἀδελφῶν ἡμῶν δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος στηρίξῃ αὐτοὺς καὶ βεβαιώσῃ. ¹⁴ Ὑπὲρ τῶν ἐν ἀρρωστίᾳ ἐξεταζομένων ἀδελφῶν ἡμῶν δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος ῥύσῃται αὐτοὺς πάσης νόσου καὶ πάσης μαλακίας, καὶ σώους ἀποκαταστήσῃ τῇ ἀγίᾳ αὐτοῦ ἐκκλησίᾳ. ¹⁵ Ὑπὲρ πλεόντων καὶ ὀδοιπορούντων

8 Sap. Sal. 4, 8 29 Matth. 4, 23

I vgl. C 13₇. M 8₁₅ (115₈) 20₁₈ (121₄) 42₂₉ (129₈₃). J 225₈ (34₂₀) 231₄ (36₃₁) 235₁ (39₁₀). R § 19. **18** καρποφορούντων: C 13₁₀. J 249₁₈ (45₂₇) 289₄ (56₁₂). **21** προσφερόντων: M 42₁₈ (129₂₅). R § 20. vgl. J 249₁₈ (45₂₅). **26** Iust. apol. I c. 65₁ p. 51₂.

δεηθῶμεν. ὑπὲρ τῶν ἐν μετάλλοις καὶ ἐξορίαῖς καὶ φυλακαῖς καὶ δεσμοῖς ὄντων διὰ τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου δεηθῶμεν. ὑπὲρ τῶν ἐν πικρᾷ δουλείᾳ καταπονουμένων δεηθῶμεν. ¹⁶ ὑπὲρ ἐχθρῶν καὶ μισούντων ἡμᾶς δεηθῶμεν. ὑπὲρ τῶν διωκόντων ἡμᾶς διὰ τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος πρᾶϋνας τὸν θυμὸν αὐτῶν διασκεδάσῃ τὴν καθ' ἡμῶν ὀργήν. ¹⁷ ὑπὲρ τῶν ἐξω ὄντων καὶ πεπλανημένων δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος αὐτοὺς ἐπιστρέψῃ. ¹⁸ τῶν νηπίων τῆς ἐκκλησίας μνημονεύσωμεν, ὅπως ὁ κύριος τελειώσας αὐτὰ ἐν τῷ φόβῳ αὐτοῦ εἰς μέτρον ἡλικίας ἀγάγοι. ¹⁹ ὑπὲρ ἀλλήλων δεηθῶμεν, ὅπως ὁ κύριος διατηρήσῃ ἡμᾶς καὶ φυλάξῃ τῇ αὐτοῦ χάριτι εἰς τέλος καὶ ῥύσῃται ἡμᾶς τοῦ πονηροῦ καὶ πάντων τῶν σκανδάλων τῶν ἐργαζομένων τὴν ἀνομίαν καὶ σῶσῃ εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον. ²⁰ ὑπὲρ πάσης ψυχῆς Χριστιανῆς δεηθῶμεν. ²¹ σῶσον καὶ ἀνάστησον ἡμᾶς, ὁ θεός, τῷ ἔλθει σου. ²² ἐχειρώμεθα· δεηθέντες ἐκτενώσ ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους τῷ ζῶντι θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ παραδώμεθα.

II *Ἐπειχέσθω οὖν ὁ ἀρχιερεὺς καὶ λεγέτω* ²Κύριε παντοκράτορ, ὕψιστε ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν, ἄγιε ἐν ἁγίοις ἀναπαυόμενε, ἀναρχε, μόναρχε, ὁ διὰ Χριστοῦ κήρυγμα γνώσεως δοὺς ἡμῖν εἰς ἐπίγνωσιν τῆς σῆς δόξης καὶ τοῦ ὀνόματός σου οὗ ἐφανέρωσεν ἡμῖν εἰς κατάληψιν· ³ αὐτὸς καὶ νῦν ἐπιθε δι' αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ποιμνιόν σου τοῦτο καὶ λύτρωσαι αὐτὸ πάσης ἀγνοίας καὶ πονηρᾶς πράξεως, καὶ δὸς φόβῳ ⁴ φοβεῖσθαι σε καὶ ἀγάπῃ ἀγαπᾶν σε καὶ στέλλεσθαι ἀπὸ προσώπου δόξης σου· ⁵ εὐμενῆς αὐτοῖς γενοῦ καὶ ἴλεως καὶ ἐπήκοος ἐν ταῖς προσευχαῖς αὐτῶν καὶ φύλαξον αὐτοὺς ἀτρέπτους, ἀμέμπτους, ἀνεγκλήτους, ἵνα ὧσιν ἄγιοι σώματι καὶ ψυχῇ, μὴ ἔχοντες σπῖλον ἢ ρυτίδα ἢ τι τῶν τοιούτων, ἀλλ' ⁶ ἵνα ὧσιν ἄρτιοι καὶ μηδεὶς ἐν αὐτοῖς ἧ κολοβὸς ἢ ἀτελής.

4 Matth. 10, 22, 5, 44 10 Eph. 4, 13 12 Ps. 140, 9 19 Is. 57, 15
28 Col. 1, 22 29 Eph. 5, 27

2 I Clem. c. 59₄ Drews 43. 4 Iust. ap. I c. 14₃ Drews 68.
7 I Clem. c. 59₄ Drews 43. 12 ῥύσῃται etc.: M 10₂₈ (116₉). J 225₁₅
(34₂₀) 225₂₂ (34₁₁) 231₇ (37₄) 235₅ (39₁₄) 251₂₉ (47₁₂). 14 πάσης ψυχῆς:
M 34₅ (127₆) 44₁₈ (130₄). J 25₁₂₀ (46₂₀) 285₂₈ (55₂₇). 26 ff. vgl. C § 15 b.
16. M 10₂₈ ff. (116₉ ff.). J 217 f. (32).

⁵ ἄρωγέ δυνατὲ ἀπροσωπόληπτε, γενοῦ ἀντιλήπτωρ τοῦ λαοῦ σου τούτου, ὃν ἐξελέξω ἐκ μυριάδων, ὃν ἐξηγόρασας τῷ τιμίῳ τοῦ Χριστοῦ σου αἵματι, προστάτης, ἐπίκουρος, ταμίης, φύλαξ, τεῖχος ἐρυμνότατον, φραγμὸς ἀσφαλείας· ὅτι ἐκ τῆς σῆς χειρὸς οὐδεὶς ἀρπάσαι δύναται, οὐδὲ γὰρ ἔστι θεὸς ὡσπερ σὺ ἕτερος, ὅτι ἐν σοὶ ἡ ὑπομονὴ ἡμῶν. ⁶ ἄγίασον αὐτοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου, ὅτι ὁ λόγος ὁ σὸς ἀληθείᾳ ἐστίν, ἀπροσχάριστε ἀπαραλόγιστε· ῥύσαι αὐτοὺς πάσης νόσου καὶ πάσης μαλακίας, παντὸς παραπτώματος, πάσης ἐπηρείας καὶ ἀπάτης, ἀπὸ φόβου ἐχθροῦ, ἀπὸ βέλους πετομένου ἡμέρας, ἀπὸ πράγματος ἐν σκότει διαπορευομένου· καὶ καταξίωσον αὐτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς τῆς ἐν Χριστῷ σου τῷ υἱῷ σου τῷ μονογενεῖ, τῷ θεῷ καὶ σωτῆρι ἡμῶν, δι' οὗ σοι δόξα καὶ σέβας ἐν ἀγίῳ πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων· ἀμήν.

⁷ Καὶ μετὰ τοῦτο λεγέτω ὁ διάκονος Πρόσχωμεν. ⁸ καὶ ἄσπαξέσθω ὁ ἐπίσκοπος τὴν ἐκκλησίαν καὶ λεγέτω Ἡ εἰρήνη τοῦ θεοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν, καὶ ὁ λαὸς ἀποκρινάσθω Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου. ⁹ καὶ ὁ διάκονος εἰπάτω πᾶσιν Ἀσπάσαθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ, καὶ ἄσπαξέσθωσαν οἱ τοῦ κλήρου τὸν ἐπίσκοπον, οἱ λαῖκοι ἄνδρες τοὺς λαϊκοὺς, αἱ γυναῖκες τὰς γυναῖκας.

¹⁰ Τὰ παιδία δὲ σημέτωσαν πρὸς τῷ βήματι, καὶ διάκονος αὐτοῖς ἕτερος ἔστω ἐφεστώς, ὅπως μὴ ἀτακτῶσιν· καὶ ἄλλοι διάκονοι περιπατεῖτωσαν καὶ σκοπεῖτωσαν τοὺς ἄνδρας καὶ τὰς γυναῖκας, ὅπως μὴ θόρυβός τις γένηται καὶ μὴ τις νεύσῃ ἢ ψιθυρίσῃ ἢ νυστάξῃ. ¹¹ οἱ δὲ διάκονοι ἰστάσθωσαν εἰς τὰς τῶν ἀνδρῶν θύρας καὶ οἱ ὑποδιάκονοι εἰς τὰς τῶν γυναικῶν, ὅπως μὴ τις ἐξέλθοι μῆτε ἀνοιχθεῖ ἢ θύρα, κἂν πιστός τις ᾖ, κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀναφορᾶς. ¹² εἴς δὲ ὑποδιάκονος διδύτω ἀπὸ ὄρου ψιν

3 Act. 20, 28 4 Joh. 10, 29 5 Is. 45, 5 6 Ps. 61, 6 6 Joh. 17, 17
8 Matth. 4, 23 10 Ps. 63, 2. 90, 5. 6 18 I Cor. 16, 20

I I Clem. c. 59₄ Drews 42. 17 C 6₂₀. M 22₁₀ (122₁₂). J 245₂₄ (43₂₀). R § 32 b. 19 C 6₃₁. M 24₁₆ (123₁₅). J 245₂₈ (44₁). R § 34. Just. apol. I 65₂ p. 5₁₅. Const. ap. II p. 9₂₁ Cyr. 14₁₉. 30 R § 16. Cyr. 14₁₂.

χειρῶν τοῖς ἱερεῦσι, σύμβολον καθαρότητος ψυχῶν θεῶν ἀνακειμένων.

12 *Θημι δὴ καὶ Ἰάκωβος, ὁ ἀδελφὸς Ἰωάννου τοῦ Ζεβεδαίου, ἕνα εὐθὺς ὁ διάκονος λέγει* ²Μή τις τῶν κατη-
 5 *χουμένων; μή τις τῶν ἀκρωμένων; μή τις τῶν ἀπίστων; μή*
τις τῶν ἑτεροδόξων; οἱ τὴν πρώτην εὐχὴν εὐχόμενοι προσέλθετε.
τὰ παιδιά προσλαμβάνεσθε, αἱ μητέρες. μή τις κατὰ τινος;
μή τις ἐν ὑποκρίσει; ὀρθοὶ πρὸς κύριον μετὰ φόβου καὶ
τρόμου ἐστῶτες ὡμεν προσφέρειν.

10 ³*Ὡν γενομένων οἱ διάκονοι προσαγέτωσαν τὰ*
δῶρα τῷ ἐπισκόπῳ πρὸς τὸ θυσιαστήριον, καὶ οἱ πρεσ-
βύτεροι ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ καὶ ἐξ ἐδωνύμων στηκέτωσαν,
ὡς ἂν μαθηταὶ παρεστῶτες διδασκάλῳ· δύο δὲ διάκονοι
ἐξ ἑκατέρων τῶν μερῶν τοῦ θυσιαστηρίου κατεχέτωσαν ἐξ
 15 *ἑμμένων λεπτῶν ἑπιπίδιον ἢ πτερὸν ταῦνος ἢ ὀθόνης, καὶ*
ἡρέμα ἀποσοβείτωσαν τὰ μικρὰ τῶν ἵπταμένων ζώων,
ὅπως ἂν μὴ ἐγκρίμπτωνται εἰς τὰ κύπελλα.

⁴*Εὐξάμενος οὖν καθ' ἑαυτὸν ὁ ἀρχιερεὺς ἅμα τοῖς*
ἱερεῦσι καὶ λαμπρὰν ἐσθῆτα μετενδὺς καὶ στας πρὸς τῷ
 20 *θυσιαστηρίῳ, τὸ τρόπαιον τοῦ σταυροῦ κατὰ τοῦ μετώπου*
τῆ χειρὶ ποιησάμενος εἰπάτω Ἡ χάρις τοῦ παντοκράτορος
θεοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ
κοινωνία τοῦ ἁγίου πνεύματος ἔστω μετὰ πάντων ὑμῶν· καὶ
πάντες συμφώνως λεγέτωσαν ὅτι Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός
 25 *σου. ⁵καὶ ὁ ἀρχιερεὺς Ἄνω τὸν νοῦν, καὶ πάντες Ἐχομεν*
πρὸς τὸν κύριον. καὶ ὁ ἀρχιερεὺς Ἐδχαριστήσωμεν τῷ
κυρίῳ, καὶ πάντες Ἄξιον καὶ δίκαιον.

Καὶ ὁ ἀρχιερεὺς εἰπάτω ⁶Ἄξιον ὡς ἀληθῶς καὶ δι-
 30 *καιον πρὸ πάντων ἀνυμνεῖν σε τὸν ὄντως ὄντα θεὸν τὸν πρὸ*
τῶν γενητῶν ὄντα, ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπι

21 II Cor. 13, 13

30 Eph. 3, 15

4 C 6_{3a}. M 22₁₂ (122₁₆). J 239₁ (41₅). 8 Const. ap. II 9₁₉. M 24₂₈
 (123₂₄). ὀρθοὶ C 7₁. 10 Const. ap. II 9₁₅. Justin ap. I c. 65₈ p. 51₆.
 18 καθ' ἑαυτὸν vgl. R § 17 b 'secretaria'. 21 C 7₃. J 267₁₀ (49₃₂).
 M 28₁₆ (125₇). 25 C 7₇. M 28₁₈ (125₁₁). J 267₁₅ (50₄). R § 18.

γῆς ὀνομάζεται, τὸν μόνον ἀγέννητον καὶ ἀναρχον καὶ ἀβασι-
 λευτον καὶ ἀδέσποτον, τὸν ἀνευθεῖ, τὸν παντὸς ἀγαθοῦ χορηγόν,
 τὸν πάσης αἰτίας καὶ γενέσεως κρείττονα, τὸν πάντοτε κατὰ
 τὰ ἀπὸ καὶ ὡσαύτως ἔχοντα· ἐξ οὗ τὰ πάντα, καθάπερ ἐκ
 5 τινὸς ἀφετηρίας, εἰς τὸ εἶναι παρήλθεν. ⁷σὺ γὰρ εἶ ἡ ἀναρ-
 χος γνῶσις, ἡ αἰδιος ὄρασις, ἡ ἀγέννητος ἀκοή, ἡ ἀδιδασκτος
 σοφία, ὁ πρῶτος τῆ φύσει καὶ μόνος τῷ εἶναι καὶ κρείττων
 παντὸς ἀριθμοῦ, ὁ τὰ πάντα ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι
 παραγαγὼν διὰ τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ, αὐτὸν δὲ πρὸ πάντων
 αἰῶνων γενήσας βουλήσει καὶ δυνάμει καὶ ἀγαθότητι ἀμει-
 10 τεύτως, υἱὸν μονογενῆ, λόγον θεόν, σοφίαν ζῶσαν, πρωτότοκον
 πάσης κτίσεως, ἄγγελον τῆς μεγάλης βουλῆς σου, ἀρχιερέα
 σόν, βασιλέα δὲ καὶ κύριον πάσης νοητῆς καὶ αἰσθητῆς
 φύσεως, τὸν πρὸ πάντων, δι' οὗ τὰ πάντα. ⁸σὺ γὰρ, θεὸς
 15 αἰῶνις, δι' αὐτοῦ τὰ πάντα πεποίηκας καὶ δι' αὐτοῦ τῆς
 προσηκούσης προνοίας τὰ ἔλλα ἀξιοῖς· δι' οὗ γὰρ τὸ εἶναι
 ἐχαρίσω, δι' αὐτοῦ καὶ τὸ εἶναι ἐδωρήσω· ὁ θεὸς καὶ
 πατὴρ τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ σου, ὁ δι' αὐτοῦ πρὸ πάντων
 ποιήσας τὰ Χερουβὶμ καὶ τὰ Σεραφὶμ αἰῶνάς τε καὶ στρατιάς
 20 δυνάμεις τε καὶ ἐξουσίας ἀρχάς τε καὶ θρόνους ἀρχαγγέλους
 τε καὶ ἀγγέλους, καὶ μετὰ ταῦτα πάντα ποιήσας δι' αὐτοῦ,
 τὸν φαινόμενον τοῦτον κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ. ⁹σὺ
 γὰρ εἶ ὁ τὸν οὐρανὸν ὡς καμάραν στήσας καὶ ὡς δέσριν
 ἐκτείνας καὶ τὴν γῆν ἐπ' οὐδενὸς ἰδρύσας γνώμη μόνη, ὁ
 25 πῆξας στερέωμα καὶ νύκτα καὶ ἡμέραν κατασκευάσας, ὁ
 ἐξαγαγὼν φῶς ἐκ θησαυρῶν καὶ τῆ τοῦτου συστολῆ ἐπαγα-
 γῶν τὸ σκότος εἰς ἀνάπαυλαν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ κινουμένων
 ζώων, ὁ τὸν ἥλιον τάξας εἰς ἀρχάς τῆς ἡμέρας ἐν οὐρανῷ
 καὶ τὴν σελήνην εἰς ἀρχάς τῆς νυκτὸς καὶ τὸν χορὸν τῶν
 ἀστέρων ἐν οὐρανῷ καταγράψας εἰς αἶνον τῆς σῆς μεγαλο-
 30

4 I Cor. 8, 6 8 Rom. 4, 17 11 Col. 1, 15 12 Is. 9, 6
 15 I Cor. 8, 6 23 Is. 40, 22 Ps. 103, 2 24 Iob 26, 7

8 C 7₁₅. 19 Cyr. 14₃₀ ff. 23 M 30₅ (125₂₆). Cyr. 14₂₈ ff.; zu
 c. 12₉₋₁₆ vgl. I Clem. c. 20. c. 33₂₋₆. Const. apost. VII c. 34. Hiermas
 vis. I c. 3₄. Drews 14 ff. Novatian de trin. c. 1 Drews 108 ff. vgl.
 Baumstark s. 367 ff.

πρεπείας, ¹⁰ ὁ ποιήσας ὕδωρ πρὸς πόσιν καὶ κάθαρσιν, ἀέρα ζωτικὸν πρὸς εἰσπνοὴν καὶ ἀναπνοὴν καὶ φωνῆς ἀπόδοσιν διὰ γλώττης πληττούσης τὸν ἀέρα καὶ ἀκοὴν συνεργουμένην ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἐπαίειν εἰσδεχομένην τὴν προσπίπτουσαν αὐτῇ λαλιάν,

⁵ ¹¹ ὁ ποιήσας πῦρ πρὸς σκότους παραμυθίαν, πρὸς ἐνδείας ἀναπλήρωσιν καὶ τὸ θερμαίνεσθαι ἡμᾶς καὶ φωτίζεσθαι ὑπ' αὐτοῦ, ¹² ὁ τὴν μεγάλην θάλασσαν χωρίσας τῆς γῆς καὶ τὴν μὲν ἀναδείξας πλωτὴν, τὴν δὲ ποσὶ βásiμων ποιήσας, καὶ τὴν μὲν ζῳίσι μικροῖς καὶ μεγάλοις πληθύνας, τὴν δὲ ἡμέροις

¹⁰ καὶ ἀτιθάσις πληρώσας φυτοῖς τε διαφόροις στέφας καὶ βοτάναις στεφανώσας καὶ ἀνθεσι καλλύνας καὶ σπέρμασι πλουτίσας, ¹³ ὁ συστησάμενος ἄβυσσον καὶ μέγα κύτος αὐτῇ περιθίς, ἄλμυρῶν ὑδάτων σεσωρευμένα πελάγη, περιφράξας δὲ αὐτὴν πύλαις ἄμμου λεπτοτάτης, ὁ πνεύμασί ποτε μὲν

¹⁵ αὐτὴν κορυφῶν εἰς ὄρεῶν μέγεθος, ποτὲ δὲ στρωννῶν αὐτὴν εἰς πεδίον, καὶ ποτὲ μὲν ἐκμαίνων χειμῶνι, ποτὲ δὲ πραῦνων γαλήνῃ ὡς ναυσιπόροις πλωτῆρσιν εὐκόλον εἶναι πρὸς πορείαν,

¹⁴ ὁ ποταμοῖς διαζῶσας τὸν ὑπὸ σοῦ διὰ Χριστοῦ γενόμενον κόσμον καὶ χειμάρροις ἐπικλύσας καὶ πηγαῖς ἀνάοις μεθύσας,

²⁰ ὅρσει δὲ περισφίγξας εἰς ἔδραν ἀτρεμῆ γῆς ἀσφαλεστάτην. ¹⁵ ἐπλήρωσας γάρ σου τὸν κόσμον καὶ διεκόσμησας αὐτὸν βοτάναις ἐδόσμοις καὶ ἰασίμοις, ζῳίσι πολλοῖς καὶ διαφόροις, ἀλκίμοις καὶ ἀσθενεστέροις, ἐδωδίμοις καὶ ἐνεργοῖς, ἡμέροις καὶ ἀτιθάσις, ἐρπετῶν συριγμοῖς, πτηνῶν ποικίλων κλαγγαῖς,

²⁵ ἐνιαυτῶν κύκλοις, μηνῶν καὶ ἡμερῶν ἀριθμοῖς, τροπῶν τάξεσι, νεφῶν ὀμβροτόκων διαδρομαῖς εἰς καρπῶν γονὰς καὶ ζῳῶν σύστασιν, σταθμῶν ἀνέμων διαπνεόντων, ὅτε προσταχθῶσι παρὰ σοῦ, τῶν φυτῶν καὶ τῶν βοτανῶν τὸ πλῆθος. ¹⁶ καὶ οὐ μόνον τὸν κόσμον ἐδημιούργησας, ἀλλὰ καὶ τὸν κοσμοπολίτην

³⁰ ἄνθρωπον ἐν αὐτῷ ἐποίησας, κόσμου κόσμον αὐτὸν ἀναδείξας· εἶπας γὰρ τῇ σῆ σοφίᾳ Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν, καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς

13 f. Iob 38, 8 31 Gen. 1, 26

30 M 30₈ (125₂₆). J 27₁₁₀ (51₁₂).

θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ. ¹⁷ διὸ καὶ πεποίηκας αὐτὸν ἐκ ψυχῆς ἀθανάτου καὶ σώματος σκεδαστοῦ, τῆς μὲν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, τοῦ δὲ ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων, καὶ δέδωκας αὐτῷ κατὰ μὲν τὴν ψυχὴν τὴν λογικὴν διάγνωσιν, εὐσεβείας καὶ ἀσεβείας διάκρισιν, δικαίου καὶ ἀδίκου παρα- ⁵ τήρησιν, κατὰ δὲ τὸ σῶμα τὴν πένταθλον ἐχαρίσω αἰσθησιν καὶ τὴν μεταβατικὴν κίνησιν. ¹⁸ σὺ γάρ, θεὲ παντοκράτορ, διὰ Χριστοῦ παράδεισον ἐν Ἑδέμ, κατὰ ἀνατολὰς ἐφύτευσας παντοίων φυτῶν ἐδωδίμων κόσμῳ, καὶ ἐν αὐτῷ, ὡς ἂν ἐν ἐστία πολυτελεῖ, εἰσήγαγες αὐτόν, κἄν τῷ ποιεῖν ¹⁰ νόμον δέδωκας αὐτῷ ἔμφυτον, ὅπως οἴκοθεν καὶ παρ' ἑαυτοῦ ἔχοι τὰ σπέρματα τῆς θεογονώσας. ¹⁹ εἰσαγαγῶν δὲ εἰς τὸν τῆς τρυφῆς παράδεισον, πάντων μὲν ἀνηγκας αὐτῷ τὴν ἐξουσίαν πρὸς μετάληψιν, ἐνὸς δὲ μόνου τὴν γεῦσιν ἀπειπας ἐπ' ἐλπίδι κρειττόνων, ἴν', ἐὰν φυλάξῃ τὴν ἐντολήν, μισθὸν ταύτης τὴν ¹⁵ ἀθανάσιαν κομίσηται. ²⁰ ἀμελήσαντα δὲ τῆς ἐντολῆς καὶ γευσάμενον ἀπηγορευμένου καρποῦ ἀπάτη ὄψεως καὶ συμβουλίᾳ γυναικὸς τοῦ μὲν παραδείσου δικαίως ἐξώσας αὐτόν, ἀγαθότητι δὲ εἰς τὸ παντελὲς ἀπολλύμενον οὐχ ὑπερεῖδες (σὸν γὰρ ἦν δημιούργημα), ἀλλὰ καθυποστάξας αὐτῷ τὴν ²⁰ κτίσιν δέδωκας αὐτῷ οἰκείους ἰδρώσι καὶ πόνοις πορίζειν ἑαυτῷ τὴν τροφήν, σοῦ πάντα φόντος καὶ ἀξέοντος καὶ πεπαιγόντος, χρόνῳ δὲ πρὸς ὀλίγον αὐτὸν κοιμίσας ὄρκῳ εἰς παλιγγενεσίαν ἐκάλεσας, ὅρον θανάτου λύσας ζωὴν ἐξ ἀναστάσεως ἐπηγγείλω. ²¹ καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ²⁵ ἐξ αὐτοῦ εἰς πλῆθος ἀνάριθμον χέας, τοὺς ἐμμεϊναντάς σοι ἐδόξασας, τοὺς δὲ ἀποστάντας σου ἐκόλασας, καὶ τοῦ μὲν Ἄβελ ὡς ὀσίου προσδεξάμενος τὴν θυσίαν, τοῦ δὲ ἀδελφοκτόνου Κάιν ἀποστραφείς τὸ δῶρον ὡς ἐναγοῦς· καὶ πρὸς τοῦτοις τὸν Σὴθ καὶ τὸν Ἐνὼς προσελάβου καὶ τὸν Ἐνὼχ ³⁰ μετατέθεικας. ²² σὺ γάρ εἶ ὁ δημιουργὸς τῶν ἀνθρώπων καὶ

8 Gen. 2, 8.

I3 C 8₁₆. M 30₉ (125₂₉). J 27₁₁₂ (51₁₃). I9 M 30₁₀ (125₃₀). J 27₁₁₃ (51₁₄). 24 C 8₁₇. M 30₁₈ (126₁). J 27₁₂₁ (51₁₉). 3I zu c. 12₂₁₋₂₆ vgl. Hebr. c. II₄₋₈, I Clem. c. 9—12. Iustin. apol. I c. 53. II 7₂ dial. c. 19. III. 131. 138. Drews 24.

τῆς ζωῆς χορηγός καὶ τῆς ἐνδείας πληρωτῆς καὶ τῶν νόμων
δοτῆρ καὶ τῶν φυλαττόντων αὐτοὺς μισθαποδότης καὶ τῶν
παραβαινόντων αὐτοὺς ἐκδικος, ὁ τὸν μέγαν κατακλυσμὸν
ἐπαγαγὼν τῷ κόσμῳ διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀσεβησάντων, καὶ
5 τὸν δίκαιον Νῶε ῥυσάμενος ἐκ τοῦ κατακλυμοῦ ἐν λάρνακι
σὺν ὀκτῶ ψυχαῖς, τέλος μὲν τῶν παρωχηκότων, ἀρχὴν δὲ
τῶν μελλόντων ἐπιγίνεσθαι, ὁ τὸ φοβερὸν πῦρ κατὰ τῆς Σοδο-
μηνῆς πενταπόλεως ἐξάψας καὶ γῆν καρποφόρον εἰς ἄλμην
θέμενος ἀπὸ κακίας τῶν κατοικοῦντων ἐν αὐτῇ, καὶ τὸν ὅσιον
10 Ἀὐτῷ ἐξαρκάσας τοῦ ἐμπρημοῦ. ²³ σὺ εἶ ὁ τὸν Ἀβραάμ
ῥυσάμενος προγονικῆς ἀσεβείας καὶ κληρονόμον τοῦ κόσμου
καταστήσας καὶ ἐμφανίσας αὐτῷ τὸν Χριστὸν σου, ὁ τὸν
Μελχισεδὲκ ἀρχιερέα σῆς λατρείας προχειρισάμενος, τὸν
πολύτλαν θεράποντά σου Ἰὼβ νικητὴν τοῦ ἀρχεκάκου ὕφους
15 ἀναδείξας, τὸν Ἰσαὰκ ἐπαγγελίας υἱὸν ποιησάμενος, τὸν
Ἰακώβ πατέρα δώδεκα παιδῶν καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ εἰς πλῆθος
χέας καὶ εἰσαγαγὼν εἰς Αἴγυπτον ἐν ἑβδομήκοντα πέντε ψυχαῖς.
²⁴ σὺ, κύριε, τὸν Ἰωσήφ οὐχ ὑπερεῖδες, ἀλλὰ μισθὸν τῆς διὰ
σὲ σωφροσύνης ἔδωκας αὐτῷ τῶν Αἰγυπτίων ἀρχειν. σὺ,
20 κύριε, Ἑβραίους ὑπὸ Αἰγυπτίων καταπονουμένους οὐ περιεῖδες
διὰ τὰς πρὸς τοὺς πατέρας αὐτῶν ἐπαγγελίας, ἀλλ' ἐρρῶσα,
κολάσας Αἰγυπτίους. ²⁵ παραφθειράντων δὲ τῶν ἀνθρώπων
τὸν φυσικὸν νόμον, καὶ τὴν κτίσιν ποτὲ μὲν αὐτόματον νομι-
σάντων, ποτὲ δὲ πλεῖον ἢ δεῖ τιμησάντων καὶ σοὶ τῷ θεῷ
25 τῶν πάντων συνταπτόντων, οὐκ εἶσας πλανᾶσθαι, ἀλλὰ ἀνα-
δείξας τὸν ἅγιόν σου θεράποντα Μωϋσῆν, δι' αὐτοῦ πρὸς
βοήθειαν τοῦ φυσικοῦ τὸν γραπτὸν νόμον δέδωκας, καὶ τὴν
κτίσιν ἔδειξας σὸν ἔργον εἶναι, τὴν δὲ πολύθεον πλάνην
ἐξώρισας, τὸν Ἀαρὼν καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ ἱερατικῆ τιμῆ ἐδό-
30 ξασας, Ἑβραίους ἀμαρτόντας ἐκόλασας, ἐπιστρέφοντας ἐδέξω.
²⁶ τοὺς Αἰγυπτίους δεκαπλήγῳ ἐτιμωρήσω, θάλασσαν διελὼν
Ἰσραηλίτας διεβίβασας, Αἰγυπτίους ἐπιδιώξαντας ὑπόβροχίους
ἀπώλεσας, ξύλῳ πικρὸν ὕδωρ ἐγλύκανας, ἐκ πέτρας ἀκροτόμου
ὑδωρ ἀνέχεσας, ἐξ οὐρανοῦ τὸ μάννα ὕσας, τροφήν ἐξ ἀέρος

ὄρτυγομήτραν, στύλον πυρὸς τὴν νύκτα πρὸς φωτισμὸν καὶ
στύλον νεφέλης ἡμέρας πρὸς σκιασμὸν θάλλους. τὸν Ἰησοῦν
στρατηγὸν ἀναδείξας, ἑπτὰ ἔθνη Χανααναίων δι' αὐτοῦ καθεῖλες,
Ἰορδάνην διέρρηξας, τοὺς ποταμοὺς Ἡδὰμ ἐξήρανας, τείχη
κατέρρηξας ἄνευ μηχανημάτων καὶ χειρὸς ἀνθρωπίνης. ²⁷ ὡς
5 ἀπάντων σοὶ ἡ δόξα, δέσποτα παντοκράτορ. σὲ προσκυνοῦσιν
ἀνάριθμοι στρατιαὶ ἀγγέλων, ἀρχαγγέλων, θρόνων, κυριοτήτων,
ἀρχῶν, ἐξουσιῶν, δυνάμεων, στρατιῶν αἰωνίων· τὰ Χερουβιμ
καὶ τὰ ἐξαπτέρυγα Σεραφίμ ταῖς μὲν δυοὶ κατακαλύπτοντα
τοὺς πόδας, ταῖς δὲ δυοὶ τὰς κεφαλὰς, ταῖς δὲ δυοὶ πετόμενα, ¹⁰
καὶ λέγοντα ἅμα χιλιάσι χιλιάσιν ἀρχαγγέλων καὶ μυριάσι
μυριάσιν ἀγγέλων ἀκαταπαύστως καὶ ἀσιγήτως βώσασαι·

Καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἅμα εἰπάτω Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος
κύριος Σαβαώθ, πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης
αὐτοῦ· ἐδόξητος εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν. ¹⁵

²⁸ Καὶ ὁ ἀρχιερεὺς ἐξῆς λεγέτω Ἅγιος γὰρ εἶ ὡς
ἀληθῶς καὶ πανάγιος, ὕψιστος καὶ ὑπερυψούμενος εἰς τοὺς
αἰῶνας· ³⁰ ἅγιος δὲ καὶ ὁ μονογενὴς σου υἱός, ὁ κύριος ἡμῶν
καὶ θεὸς Ἰησοῦς ὁ Χριστός, ὃς εἰς πάντα ὑπηρετησάμενός
σοὶ τῷ θεῷ αὐτοῦ καὶ πατρί, εἰς τε δημιουργίαν διάφορον ²⁰
καὶ πρόνοιαν κατάλληλον, οὐ περιεῖθε τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων
ἀπολλύμενον, ἀλλὰ μετὰ φυσικὸν νόμον, μετὰ νομικὴν παραί-
νεσιν, μετὰ προφητικὸς ἐλέγχους καὶ τὰς τῶν ἀγγέλων ἐπιστα-
σίας (παραφθειρόντων σὺν τῷ θεῷ καὶ τὸν φυσικὸν νόμον
καὶ τῆς μνήμης ἐκβαλλόντων τὸν κατακλυσμὸν, τὴν ἐκπύρωσιν, ²⁵
τὰς κατ' Αἰγυπτίων πληγὰς, τὰς κατὰ Παλαιστινῶν σφαγὰς,
καὶ μελλόντων ὅσον οὐδέπω ἀπολλύσθαι πάντων) ἐδόκησεν
αὐτὸς γνώμη σῆ ὁ δημιουργὸς ἀνθρώπου ἄνθρωπος γενέσθαι,
ὁ νομοθέτης ὑπὸ νόμους, ὁ ἀρχιερεὺς ἱερεῖον, ὁ ποιμὴν πρό-
βατον ³¹ καὶ ἐξουμενίσάτο σε τὸν ἑαυτοῦ θεὸν καὶ πατέρα ³⁰
καὶ τῷ κόσμῳ κατήλλαξε καὶ τῆς ἐπικειμένης ὀργῆς τοὺς

4 Ps. 73, 15 9 Is. 6, 2 13 Is. 6, 3 17 Dan. 3, 52

6 zu 12, 27 vgl. C 8₈. M 48₁₉ (131_{9c}). J 269₂ (50₁₈). R § 18. Cyr. 14₃₀ ff.
I Clem. c. 34₅₋₇. Drews 21 16 C 9₁. M 50₈ (132₁₁). J 271₁ (51₈).
21 M 30₁₀ ff. (125₈₀ ff.). J 271₁₄ ff. (51₁₄ ff.).

πάντας ἡλευθέρωσε γενόμενος ἐκ παρθένου, γενόμενος ἐν σαρκὶ ὁ θεὸς λόγος, ὁ ἀγαπητὸς υἱός, ὁ πρωτότοκος πάσης κτίσεως, κατὰ τὰς περὶ αὐτοῦ ὑπ' αὐτοῦ προρρηθείσας προφητείας ἐκ σπέρματος Δαβὶδ καὶ Ἀβραάμ, φυλῆς Ἰούδα, καὶ γέγονεν ἐν μήτρᾳ παρθένου ὁ διαπλάσων πάντας τοὺς γεννωμένους, καὶ ἐσαρκώθη ὁ ἄσαρκος, ὁ ἀχρόνως γεννηθεὶς ἐν χρόνῳ γεγέννηται. ³² πολιτευσάμενος ὁσίως καὶ παιδεύσας ἐνθέσμως, πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μάλακίαν ἐξ ἀνθρώπων ἀπελάσας σημεῖά τε καὶ τέρατα ἐν τῷ λαῷ ποιήσας, τροφῆς ¹⁰ καὶ ποτοῦ καὶ ὕπνου μεταλαβὼν ὁ τρέφων πάντας τοὺς χηρίζοντας τροφῆς καὶ ἐμπιπλῶν πᾶν ζῶον εὐδοκίας, ἐφανέρωσέ σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀγγουσίην αὐτό, τὴν ἀγνοίαν ἐφυγάδευσε, τὴν εὐσέβειαν ἀνεζωπύρωσε, τὸ θέλημα σου ἐπλήρωσε, τὸ ἔργον δ' ἔδωκας αὐτῷ ἐτελείωσε. ³³ καὶ ταῦτα πάντα κατορθώσας, χερσὶν ἀνόμων κατασχεθεὶς ἱερῶν καὶ ἀρχιερέων ψευδωνύμων καὶ λαοῦ παρανόμου προδοσίᾳ τοῦ τὴν κακίαν νοσήσαντος καὶ πολλὰ παθῶν ὑπ' αὐτῶν καὶ πᾶσαν ἀτιμίαν ὑποστάς σὴ συγχωρήσει, παραδοθεὶς Πιλάτῳ τῷ ἡγεμόνι καὶ κριθεὶς ὁ κριτῆς καὶ κατακριθεὶς ὁ σωτὴρ, σταυρῷ προσηλώθη ὁ ἀπαθὴς καὶ ἀπέθανεν ὁ τῆ φύσει ἀθάνατος καὶ ἐτάφη ὁ ζωοποιός, ἵνα πάθους λύση καὶ θανάτου ἐξέλθῃται τούτους δι' ὅς παρεγένετο, καὶ ῥήξῃ τὰ δεσμὰ τοῦ διαβόλου καὶ ῥύσῃται τοὺς ἀνθρώπους ἐκ τῆς ἀπάτης αὐτοῦ. ³⁴ καὶ ἀνέστη ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ καὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας ²⁵ ἐνδιατρίψας τοῖς μαθηταῖς ἀνελήφθη εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ ἐκαθέσθη ἐκ δεξιῶν σου τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς αὐτοῦ.

³⁵ Μεμνημένοι οὖν ὧν δι' ἡμᾶς ὑπέμεινεν, εὐχαριστοῦμέν σοι, θεε παντοκράτορ, οὐχ ὅσον ὑφείλομεν, ἀλλ' ὅσον δυναμέθθα, καὶ τὴν διάταξιν αὐτοῦ πληροῦμεν. ³⁶ ἐν ἧ γὰρ νυκτὶ ³⁰ παρεδίδοτο, λαβὼν ἄρτον ταῖς ἀγίαις καὶ ἀμώμοις αὐτοῦ χερσὶ

2 Col. 1, 15 8 Matth. 4, 23 11 Ps. 144, 16 14 Joh. 17, 4
25 Marc. 16, 19 29 I Cor. 11, 23 ff.

I J 27₁₂₂ ff. (51₁₈ ff.). R § 11. Iustin apol. I c. 32, u. 6. s. Drews 83.
29 C 10, ff. M 50₁₆ (132₁₆ ff.). J 273 (51₂₄ ff.). R. § 24. Iustin apol. I c. 66, p. 6. Drews 88.

καὶ ἀναβλέψας πρὸς σέ, τὸν θεὸν αὐτοῦ καὶ πατέρα, καὶ κλάσας ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς, εἰπὼν Τοῦτο τὸ μυστήριον τῆς καινῆς διαθήκης, λάβετε ἐξ αὐτοῦ, φάγετε, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου τὸ περὶ πολλῶν θρυπτόμενον εἰς ἄφεισιν ἁμαρτιῶν. ³⁷ ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον κεράσας ἐξ οἴνου καὶ ὕδατος καὶ ⁵ ἀγιάσας ἐπέδωκεν αὐτοῖς, λέγων Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες, τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεισιν ἁμαρτιῶν· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν· ὅσάκις γὰρ ἐὰν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ πίνητε τὸ ποτήριον τοῦτο, τὸν θάνατον τὸν ἐμὸν καταγγέλλετε, ἄχρις ἂν ἔλθω. ¹⁰

³⁸ Μεμνημένοι τοῖνον τοῦ πάθους αὐτοῦ καὶ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως καὶ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἐπανόδου καὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ δευτέρας παρουσίας, ἐν ἧ ἔρχεται μετὰ δόξης καὶ δυνάμεως κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς καὶ ἀποδοῦναι ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, προσφερόμεν ¹⁵ σοι, τῷ βασιλεῖ καὶ θεῷ, κατὰ τὴν αὐτοῦ διάταξιν τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο, εὐχαριστοῦντές σοι δι' αὐτοῦ ἐφ' οἷς κατηξίωσας ἡμᾶς ἐστάναι ἐνώπιόν σου καὶ ἱερατεῦειν σοι· ³⁹ καὶ ἀξιουμέν σε ὅπως εὐμενῶς ἐπιβλέψῃς ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα ἐνώπιόν σου, σὺ ὁ ἀνευθεὶς θεός, καὶ ²⁰ εὐδοκήσῃς ἐπ' αὐτοῖς εἰς τιμὴν τοῦ Χριστοῦ σου καὶ καταπέμψῃς τὸ ἅγιόν σου πνεῦμα ἐπὶ τὴν θυσίαν ταύτην, τὸν μάρτυρα τῶν παθημάτων τοῦ κυρίου Ἰησοῦ, ὅπως ἀποφῆνῃ τὸν ἄρτον τοῦτον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου· ἵνα οἱ μεταλαβόντες αὐτοῦ ²⁵ βεβαιωθῶσι πρὸς εὐσέβειαν, ἀφέσεως ἁμαρτημάτων τύχωσι, τοῦ διαβόλου καὶ τῆς πλάνης αὐτοῦ ῥυσθῶσι, πνεύματος ἁγίου πληρωθῶσιν, ἅξιοι τοῦ Χριστοῦ σου γένωνται, ζωῆς αἰωνίου τύχωσι, σοὺ καταλλαγέντος αὐτοῖς, δέσποτα παντοκράτορ.

14 I Petr. 4, 5 15 Rom. 2, 6 23 I Petr. 5, 1

II C 10₁₀. M 54₁ (133₂₂). J 275₁₈ (52₃₀). R § 25 a. Iustin dial. c. 116 f. Drews 90. **15** προσφερόμεν: C 10₁₄. M 54₁₅ (133₃₀). J 275₂₀ (53₄). R. § 25 b. **19** εὐμενῶς ἐπιβλέψῃς: C 3₃. R § 26 a. 23. 19. **21** καταπέμψῃς: C 11₁. M 56₁ (133₃₁). J 277₂₁ (53₂₁) 279₁₁ (54₁). Cyr. 15₈. R § 14. 23. **25** ἵνα: C 11₇. M 58₅ (134₂₂). J 279₂₃ (54₁₄).

40 Ἐτι δεόμεθά σου, κύριε, καὶ ὑπὲρ τῆς ἁγίας σου ἐκκλησίας τῆς ἀπὸ περάτων ἕως περάτων, ἣν περιποιήσω τῷ τιμίῳ αἵματι τοῦ Χριστοῦ σου, ὅπως αὐτὴν διαφυλάξῃς ἄσειστον καὶ ἀκλυδώνιστον ἄχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος·
 5 καὶ ὑπὲρ πάσης ἐπισκοπῆς τῆς ὀρθοτομούσης τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. 41 ἔτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῆς ἐμῆς τοῦ προσφέροντός σοι οὐθενίας καὶ ὑπὲρ παντὸς τοῦ πρεσβυτερίου, ὑπὲρ τῶν διακόνων καὶ παντὸς τοῦ κλήρου, ἵνα πάντα σοφίαις πνεύματος ἁγίου πληρώσῃς. 42 ἔτι παρακαλοῦμέν σε, κύριε,
 10 ὑπὲρ τοῦ βασιλέως καὶ τῶν ἐν ὑπεροχῇ καὶ παντὸς τοῦ στρατοπέδου, ἵνα εἰρηνεύωνται τὰ πρὸς ἡμᾶς, ὅπως ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ὁμοιοῖα διάγοντες τὸν πάντα χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν δοξάζωμέν σε διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς ἐλπίδος ἡμῶν. 43 ἔτι προσφερομέν σοι καὶ ὑπὲρ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος εὐαρεστησάντων σοι
 15 ἁγίων, πατριαρχῶν, προφητῶν, δικαίων, ἀποστόλων, μαρτύρων, ὁμολογητῶν, ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων, ὑποδιακόνων, ἀναγνωστῶν, ψαλτῶν, παρθένων, χηρῶν, λαϊκῶν καὶ πάντων ὧν αὐτὸς ἐπίστασαι τὰ ὀνόματα. 44 ἔτι προσφερομέν σοι ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τούτου, ἵνα ἀναδείξῃς αὐτὸν εἰς ἔπαινον τοῦ Χριστοῦ
 20 σου βασιλείου ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, ὑπὲρ τῶν ἐν παρθενίᾳ καὶ ἀγγελίᾳ, ὑπὲρ τῶν χηρῶν τῆς ἐκκλησίας, ὑπὲρ τῶν ἐν σεμνοῖς γάμοις καὶ τεκνογονίαις, ὑπὲρ τῶν νηπίων τοῦ λαοῦ σου, ὅπως μηδὲνα ἡμῶν ἀπόβλητον ποιήσῃς. 45 ἔτι ἀξιοῦμέν σε καὶ

2 Ps. 71, 8 2 Act. 20, 28 5 II Tim. 2, 15 13 I Tim. 1, 1
 20 I Petr. 2, 9

I zu c. 12₄₀₋₅₀ vgl. c. 10₃—11₆. 13₄₋₉. 15₄₋₅. 2 ἐκκλησίας: C 12₁₄. M 30₉₀ (126₁₄). J 249₂ (45₂). 281₁₄ (54₂₉). R § 19 Const. ap. II p. 9₂₈. Cyr. 15₁₄. 5 C 12₉. M 8₂₂ (115₁₂). 10₂₄ (116₇). 20₂₀ (121₁₈). 44₂ (130₇). J 281₁₉ (55₂). s. oben s. 91. 6 ἐμῆς: M 44₂₃ (130₂₈). J 283₁₈ (55₅). Const. ap. II p. 9₂₅. 7 πρεσβυτερίου etc.: M 10₂₄ (116₇). 46₃ (130₂₅). J 283₁₅ (55₆). 10 βασιλέως: C 12₁₆. M 6₂₃ (114₂₄). 18₁₄ (120₁). 32₄ (126₁₈). 38₁₅ (128₁₀). J 249₅ (45₁₉). 285₂ (55₁₉). Const. ap. II p. 9₂₈. Cyr. 15₁₅. Just. ap. I c. 17₅. 15 ἁγίων etc.: C 11₁₃. M 40₆ (128₂₄). vgl. J 225₂₂ (35₁₀). 235₃₁ (40₄). 253₁₁ (48₅). 289₁₈ (56₂₁). 293₇ (57₆). R § 21. Cyr. 15₂₀. 16 ἐπισκόπων etc.: vgl. oben z. 5. 7. Cyr. 15₂₂. 18 ἐπίστασαι τὰ ὀνόματα vgl. R § 20. 19 λαοῦ: M 8₂₅ (115₁₈). 10₂₆ (116₈). 46₁₉ (131₄). J 231₁₁ (37₁₀). 303₅ (57₂₉). R § 20. 20 παρθενίᾳ: C 11₁₂ 12₁₄ 15. J 251₄ 7 (46₇ 10). 22 γάμοις: J 251₅ (46₉).

ὑπὲρ τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῶν ἐνοικούντων, ὑπὲρ τῶν ἐν ἀρρωστίαις, ὑπὲρ τῶν ἐν πικρᾷ δουλείᾳ, ὑπὲρ τῶν ἐν ἐξορίαις, ὑπὲρ τῶν ἐν δημεύσει, ὑπὲρ πλεόντων καὶ ὁδοιπορούντων, ὅπως πάντων ἐπίκουρος γένη, πάντων βοηθὸς καὶ ἀνικητῆτωρ.
 46 ἔτι παρακαλοῦμέν σε ὑπὲρ τῶν μισούντων ἡμᾶς καὶ διω-
 5 κόντων ἡμᾶς διὰ τὸ ὄνομά σου, ὑπὲρ τῶν ἕξω ὄντων καὶ πεπλανημένων, ὅπως ἐπιστρέψῃς αὐτοὺς εἰς ἀγαθὸν καὶ τὸν θυμὸν αὐτῶν πραύνης. 47 ἔτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῶν κατηχομένων τῆς ἐκκλησίας καὶ ὑπὲρ τῶν χεϊμαζομένων ὑπὸ τοῦ ἄλλοτρίου καὶ ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ ἀδελφῶν ἡμῶν,
 10 ὅπως τοὺς μὲν τελειώσῃς ἐν τῇ πίστει, τοὺς δὲ καθαρῆς ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ πονηροῦ, τῶν δὲ τὴν μετάνοιαν προσδέξῃ, καὶ συγχωρήσῃς καὶ αὐτοῖς καὶ ἡμῖν τὰ παραπτώματα ἡμῶν. 48 ἔτι προσφερομέν σοι καὶ ὑπὲρ τῆς εὐχρασίας τοῦ ἀέρος καὶ τῆς εὐφορίας τῶν καρπῶν, ὅπως ἀνελλειπῶς μεταλαμβάνοντες
 15 τῶν παρὰ σοῦ ἀγαθῶν, αἰνῶμέν σε ἀπαύστως τὸν διδόντα τροφήν πάσῃ σαρκί. 49 ἔτι παρακαλοῦμέν σε καὶ ὑπὲρ τῶν δι' εὐλογον αἰτίαν ἀπόντων, ὅπως ἅπαντας ἡμᾶς διατηρήσῃς ἐν τῇ εὐσεβείᾳ ἐπισυναγάγῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ σου, τοῦ θεοῦ πάσης αἰσθητῆς καὶ νοητῆς φύσεως, τοῦ βασιλέως
 20 ἡμῶν, ἀτρέπτους, ἀμέμπτους, ἀνεγκλήτους. 50 ἔτι σοι πάσα δόξα, σέβας καὶ εὐχαριστία, τιμὴ καὶ προσκύνησις, τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, καὶ νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς ἀνελλειπέεις καὶ ἀτελευτήτους αἰῶνας τῶν αἰώνων. 51 καὶ
 πᾶς ὁ λαὸς λεγέτω Ἀμήν.

6 Matth. 10, 22 16 Ps. 135, 25

I πόλεως: C 13₅. M 18₁₉ (120₇). 44₁₄ (130₁₁). J 249₁₀ (45₂₀). 283₂₀ (55₀). 2 ἀρρωστίαις: C 13₈. M 18₂ (119₁₇). 32₁₅ 20 (126₂₆ 29). 48₆ (131₁₃). J 249₂₀ (46₁). 251₂₃ (47₃). 285₁₉ (55₂₄). Cyr. 15₁₆. 2 δουλείᾳ etc.: C 13₈. M 32₂₃ (126₃₁). 44₂₂ (130₁₇). 48₁ (131₁₀). J 251₁₀ 24 (46₁₇ 47₅). 285₁₅ (55₂₁). 3 πλεόντων etc.: C 13₈. M 18₄ (119₂₀). 34₁₈ (127₁₀). J 251₉ (46₁₆). 285₁₃ (55₂₀). 7 πεπλανημένων: M 48₃ (131₁₁). vgl. J 251₂₈ (47₂). 9 κατηχομένων: oben s. 31₆. 9 χεϊμαζομένων ὑπὸ τοῦ ἄλλοτρίου: oben s. 5₅. M 32₂₂ (126₃₀). J 251₁ (46₉). 285₂₀ (55₂₅). 10 ἐν μετανοίᾳ: oben s. 6₂₇. 14 ἀέρος etc.: M 18₁₂ (119₂₄). 34₂₄ (127₁₉). J 251₂₂ (47₁₈). 287₁₇ (56₇).

13 Καὶ ὁ ἐπίσκοπος εἰπάτω Ἡ εἰρήνη τοῦ θεοῦ εἴη μετὰ πάντων ὑμῶν· καὶ πᾶς ὁ λαὸς λεγέτω Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου.

² Καὶ ὁ διάκονος κηρυσσέτω πάλιν ³ Ἐτι καὶ ἔτι δεηθώμεν τοῦ θεοῦ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. ὑπὲρ τοῦ δώρου τοῦ προσκομισθέντος κυρίῳ τῷ θεῷ ἡμῶν δεηθώμεν, ὅπως ὁ ἀγαθὸς θεὸς προσδέξηται αὐτὸ διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ ἐπουράνιον αὐτοῦ θυσιαστήριον εἰς ὁσμὴν εὐωδίας. ⁴ ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ταύτης καὶ τοῦ λαοῦ δεηθώμεν. ὑπὲρ ¹⁰ πάσης ἐπισκοπῆς, παντὸς πρεσβυτερίου, πάσης τῆς ἐν Χριστῷ διακονίας καὶ ὑπηρεσίας παντὸς τοῦ πληρώματος τῆς ἐκκλησίας δεηθώμεν, ὅπως ὁ κύριος πάντας διατηρήσῃ καὶ διαφυλάξῃ. ⁵ ὑπὲρ βασιλέων καὶ τῶν ἐν ὑπεροχῇ δεηθώμεν, ἵνα εἰρηνεύωνται τὰ πρὸς ἡμᾶς, ὅπως ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον ¹⁵ ἔχοντες διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι. ⁶ τῶν ἁγίων μαρτύρων μνημονεύσωμεν, ὅπως κοινωνοὶ γενέσθαι τῆς ἀθλήσεως αὐτῶν καταξιωθώμεν. ὑπὲρ τῶν ἐν πίστει ἀναπαυσάμενων δεηθώμεν. ⁷ ὑπὲρ τῆς εὐκρασίας τῶν ἀέρων καὶ τελεσφορίας τῶν καρπῶν δεηθώμεν. ⁸ ὑπὲρ τῶν νεοφωτιστῶν ²⁰ δεηθώμεν, ὅπως βεβαιωθῶσιν ἐν τῇ πίστει. πάντες ὑπὲρ ἀλλήλων παρακαλέσωμεν. ⁹ ἀνάστησον ἡμᾶς, ὁ θεός, ἐν τῇ χάριτί σου. ἀναστάντες ἑαυτοὺς τῷ θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ παραθώμεθα.

¹⁰ Καὶ ὁ ἐπίσκοπος λεγέτω Ὁ θεὸς ὁ μέγας καὶ μεγαλῶνος, ὁ μέγας τῇ βουλῇ καὶ κραταίως τοῖς ἔργοις, ὁ θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ ἁγίου παιδὸς σου Ἰησοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν, ἐπίβλεψον ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὸ ποιμνίόν σου τοῦτο, ὃ δι' αὐτοῦ ἐξελέξω εἰς δόξαν τοῦ ὀνόματός σου· καὶ ἁγιάσας ἡμῶν

8 Eph. 5, 2 13 I Tim. 2, 2 24 Jer. 39, 19 26 Act. 4, 27

5 δώρου: J 305₉ (58₂₇) 253₁₈ (48₁₈). R § 22. 8 θυσιαστήριον: M 42₁₈ (129₂₁) 26₁₀ (124₁). J 305₇ (59₂). R § 27. 8 zu 13₄₋₉ vgl. 12₄₀₋₅₀. II πληρώματος: M 8₂₅ (115₁₈) 10₂₈ (116₈). 16 μαρτύρων... κοινωνοί: R § 29. 17 ἀναπαυσάμενων: C 11₁₈ 12₇. M 40₈ 27₁ (128₂₂ 129₁₁). J 223₂₈ (34₂) 25₁₂₅ (47₆). R § 28. Cyr. 15₁₉. 28 C 14₁₇ 6₉₋₁₀. M 60₁₇ (135₂₁) 64₄ (137₁₁). J 305₃₁ (59₇) 309₂₀ (61₂).

τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν καταξίωσον, καθαρὸς γενομένους ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, τυχεῖν τῶν προκειμένων ἀγαθῶν· καὶ μηδένα ἡμῶν ἀνάξιον κρίνης, ἀλλὰ βοηθὸς ἡμῶν γενοῦ, ἀντιλήπτωρ, ὑπερασπιστὴς διὰ τοῦ Χριστοῦ σου· μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ, αἶνος, δοξολογία, εὐχαριστία ⁵ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.

¹¹ Καὶ μετὰ τὸ πάντας εἰπεῖν Ἀμήν ὁ διάκονος λεγέτω Πρόσχωμεν· ¹² καὶ ὁ ἐπίσκοπος προσφωνησάτω τῷ λαῷ οὕτω Τὰ ἔργα τοῖς ἁγίοις.

¹³ Καὶ ὁ λαὸς ὑπακουέτω Εἷς ἅγιος, εἷς κύριος, Ἰησοῦς ¹⁰ Χριστὸς εἰς δόξαν θεοῦ πατρὸς εὐλογητὸς εἶ εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν. δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία· ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβὶδ, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου θεοῦ κύριος καὶ ἐπεφάνη ἐν ἡμῖν, ὡσαννὰ ἐν ¹⁵ τοῖς ὑψίστοις.

¹⁴ Καὶ μετὰ τοῦτο μεταλαμβάνέτω ὁ ἐπίσκοπος, ἔπειτα οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι καὶ οἱ ὑποδιάκονοι καὶ οἱ ἀναγνώσται καὶ οἱ ψάλται καὶ οἱ ἀσκηταί, καὶ ἐν ταῖς γυναῖξιν αἱ διάκονοι καὶ αἱ παρθένοι καὶ αἱ χῆραι, εἶτα τὰ παιδιά, καὶ τότε πᾶς ὁ λαὸς κατὰ τάξιν μετὰ ²⁰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας ἄνευ θορύβου. ¹⁵ καὶ ὁ μὲν ἐπίσκοπος διδύτω τὴν προσφορὰν λέγων Σῶμα Χριστοῦ, καὶ ὁ δεχόμενος λεγέτω Ἀμήν· ὁ δὲ διάκονος κατεχέτω τὸ ποτήριον καὶ ἐπιδιδούς λεγέτω Αἷμα Χριστοῦ, ποτήριον ζωῆς, καὶ ὁ πίνων λεγέτω Ἀμήν. ¹⁶ ψαλμὸς δὲ λεγέσθω λγ' ²⁵ ἐν τῷ μεταλαμβάνειν πάντας τοὺς λοιπούς. ¹⁷ καὶ ὅταν πάντες μεταλάβωσι καὶ πᾶσαι, λαβόντες οἱ διάκονοι τὰ περισσεύσαντα εἰσφερέτωσαν εἰς τὰ παστοφόρια.

14 Καὶ ὁ διάκονος λεγέτω, πανσαμένον τοῦ ψάλλοντος ² Μεταλαβόντες τοῦ τιμίου σώματος καὶ τοῦ τιμίου αἵματος τοῦ ³⁰ Χριστοῦ εὐχαριστήσωμεν τῷ καταξιώσαντι ἡμᾶς μεταλαβεῖν τῶν

2 II Cor. 7, 1 12 Luc. 2, 14 13 Matth. 21, 9 14 Ps. 117, 27 30 I Petr. 1, 19

8 C 15₁₉. 9 C 15₂₀. M 66₉ (138₁₀). J 311₂₀ (62₂). Cyr. 15₂₂. 25 Cyr. 16₅. 31 M 68₁₈ (141₉). J 319₂₂ (64₃₂). R § 36.

ἀγίων αὐτοῦ μυστηρίων, καὶ παρακαλέσωμεν μὴ εἰς κρίμα, ἀλλ' εἰς σωτηρίαν ἡμῖν γενέσθαι, εἰς ὠφέλειαν ψυχῆς καὶ σώματος, εἰς φυλακὴν εὐσεβείας, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, εἰς ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. ²Ἐγειρώμεθα· ἐν χάριτι Χριστοῦ ἑαυτοὺς

5 τῷ μόνῳ ἀγεννήτῳ θεῷ καὶ τῷ Χριστῷ αὐτοῦ παραδώμεθα.

15 Καὶ ὁ ἐπίσκοπος εὐχαριστεῖται ²Δέσποτα ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ πατὴρ τοῦ Χριστοῦ σου τοῦ εὐλογητοῦ παιδός, ὁ τῶν μετ' εὐθιότητος ἐπικαλουμένων σε ἐπὶ ἡμῶν, ὁ καὶ τῶν σιωπῶντων ἐπιστάμενος τὰς ἐντεδύξεις· εὐχαριστοῦμέν ¹⁰σοι ὅτι κατηξίωσας ἡμᾶς μεταλαβεῖν τῶν ἁγίων σου μυστηρίων, ἃ παρέσχου ἡμῖν εἰς πληροφориαν τῶν καλῶς ἐγνωσμένων, εἰς φυλακὴν τῆς εὐσεβείας, εἰς ἄφεσιν πλημμελημάτων· ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ σου ἐπικέκληται ἐφ' ἡμᾶς, καὶ σοὶ προσφικεῖώμεθα. ³Ὅ χωρίσας ἡμᾶς τῆς τῶν ἀσεβῶν κοινωνίας, ¹⁵ἔνωσον ἡμᾶς μετὰ τῶν καθωσιωμένων σοι, στήριξον ἡμᾶς ἐν τῇ ἀληθείᾳ τῇ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπιφοιτήσει, τὰ ἀγνωσμένα ἀποκάλυψον, τὰ λείποντα προσαναπλήρωσον, τὰ ἐγνωσμένα κράτυνον. ⁴τοὺς ἱερεῖς ἀμώμους διαφύλαξον ἐν τῇ λατρείᾳ σου· τοὺς βασιλεῖς διατήρησον ἐν εἰρήνῃ, τοὺς ἄρχοντας ἐν δικαιο- ²⁰σύνη, τοὺς ἀέρας ἐν εὐκρασίᾳ, τοὺς καρποὺς ἐν εὐφορίᾳ, τὸν κόσμον ἐν παναλκείᾳ προνοίᾳ· τὰ ἔθνη τὰ πολεμικὰ πρᾶνον, τὰ πεπλανημένα ἐπίστρεψον· ⁵τὸν λαόν σου ἁγιάσον· τοὺς ἐν παρθενίᾳ διατήρησον, τοὺς ἐν γάμῳ διαφύλαξον ἐν πίστει, τοὺς ἐν ἀγνείᾳ ἐνδυναμώσον· τὰ νήπια ἄδρονον, τοὺς νεοτελεῖς ²⁵βεβαίωσον, τοὺς ἐν κατηχήσει παιδεύσον καὶ τῆς μυστικῆς ἀξίους ἀνάδειξον· καὶ πάντας ἡμᾶς ἐπισυνάγαγε εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν· μεθ' οὗ σοὶ δόξα, τιμὴ καὶ σέβας καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.

⁶Καὶ ὁ διάκονος λεγέτω Τῷ θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ κλίνατε καὶ εὐλογεῖσθε·

⁷Καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἐπευχέσθω λέγων Ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ ἀληθινὸς καὶ ἀσύγκριτος, ὁ πανταχοῦ ὢν καὶ τοῖς πᾶσι παρῶν καὶ ἐν οὐδενὶ ὡς ἐνόν τι ὑπάρχων, ὁ τόποις μὴ

περιγραφόμενος, ὁ χρόνοις μὴ παλαιούμενος, ὁ αἰῶσι μὴ περατούμενος, ὁ λόγοις μὴ παραγόμενος, ὁ γενέσει μὴ ὑποκείμενος, ὁ φυλακῆς μὴ δεόμενος, ὁ φθορᾶς ἀνώτερος, ὁ τροπῆς ἀνεπίδεκτος, ὁ φύσει ἀναλλοίωτος, ὁ φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, ὁ τῇ φύσει ἀόρατος, ὁ γνωστός πάσαις ταῖς μετ' ⁵εὐνοίας ἐκζητούσαις σε λογικαῖς φύσεσιν, ὁ καταλαμβανόμενος ὑπὸ τῶν ἐν εὐνοίᾳ ἐπιζητούντων σε, ὁ θεὸς Ἰσραὴλ, τοῦ ἀληθινῶς ὄραντος, τοῦ εἰς Χριστὸν πιστεύσαντος λαοῦ σου· ⁸εὐμενῆς γενόμενος ἐπάκουσόν μου διὰ τὸ ὄνομά σου καὶ εὐλόγησον τοὺς σοὶ κεκλιμένους τοὺς ἑαυτῶν ἀυχένας, καὶ ¹⁰δὸς αὐτοῖς τὰ αἰτήματα τῶν καρδιῶν αὐτῶν τὰ ἐπὶ συμφέροντι καὶ μηδένᾳ αὐτῶν ἀπόβλητον ποιήσης ἐκ τῆς βασιλείας σου, ἀλλὰ ἁγιάσον αὐτούς, φρούρησον, σκέπασον, ἀντιλαβοῦ, ῥῦσαι τοῦ ἄλλοτρίου, παντὸς ἐχθροῦ, τοὺς οἴκους αὐτῶν φύλαξον, τὰς εἰσόδους αὐτῶν καὶ τὰς ἐξόδους φρούρη- ¹⁵σον· ⁹ὅτι σοὶ δόξα, αἶνος, μεγαλοπρέπεια, σέβας, προσκύνησις καὶ τῷ σῷ παιδί Ἰησοῦ τῷ Χριστῷ σου, τῷ κυρίῳ ἡμῶν καὶ θεῷ καὶ βασιλεῖ, καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων· ἀμήν.

¹⁰Καὶ ὁ διάκονος ἐρεῖ Ἀπολύσθε ἐν εἰρήνῃ. ²⁰

¹¹Ταῦτα περὶ τῆς μυστικῆς λατρείας διατασσόμεθα ἡμεῖς οἱ ἀπόστολοι ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις καὶ τοῖς διακόνοις.

4 I Tim. 6, 16 15 Ps. 120, 8

9 C 15₈. J 323₈₁ (67₈) 20 C 16₇.

CANONES APOSTOLORUM

Die lateinische fassung der canones apostolorum, welche E. HAULER aus einem Veroneser palimpsest des beginnenden VI jahrhunderts ediert hat (Didascaliae Apostolorum fragmenta Ueronensia latina I. 1900), bringt (s. 106 f.) auch ein stück der gottesdienstordnung, welches zu den nachfolgenden texten der Ägypt. Kirchenordnung s. 27 ff. eine wertvolle parallele liefert.

Quicumque factus fuerit episcopus, omnes os offerant pacis, salutantes eum, quia dignus effectus est. Illi vero offerant diacones oblationem, quique inponens manus in eam cum omni praesbyterio dicat gratias agens: 'Dominus vobiscum'. et omnes dicant: 'Et cum spiritu tuo'. 'Susum corda!' 'Habemus ad dominum'. 'Gratias agamus domino'. 'Dignum et iustum est'. Et sic iam proseguatur: 'Gratias tibi referimus, Deus, per dilectum puerum tuum Iesum Christum, quem in ultimis temporibus misisti nobis salvatorem et redemptorem et angelum voluntatis tuae; qui est verbum tuum inseparabile, per quem omnia fecisti et bene placitum tibi fuit; misisti de caelo in matricem virginis, quique in utero habitus incarnatus est et filius tibi ostensus est ex spiritu sancto et virgine natus; qui voluntatem tuam complens et populum sanctum tibi acquirens extendit manus, cum pateretur, ut a passione liberaret eos, qui in te crediderunt; qui cumque traderetur voluntariae passioni, ut mortem solvat et vincula diaboli dirumpat et infernum calcet et iustos inluminet et terminum figat et resurrectionem manifestet, accipiens panem gratias tibi agens dixit: Accipite, manducate: hoc est corpus meum, quod pro vobis confringetur. Similiter et calicem dicens: Hic est sanguis meus, qui pro vobis effunditur; quando hoc facitis, meam commemorationem facitis. Memores igitur mortis et resurrectionis eius offerimus tibi panem et calicem gratias tibi agentes, quia nos dignos habuisti ad stare coram te et tibi ministrare. Et petimus, ut mittas spiritum tuum sanctum in oblationem sanctae ecclesiae; in unum congregans des omnibus, qui percipiunt, sanctis in repletionem spiritus

26 ff. s. 12₂₁ ff.

sancti ad confirmationen fidei in veritate, ut te laudemus et glorificemus per puerum tuum Iesum Christum, per quem tibi gloria et honor, patri et filio cum sancto spiritu, in sancta ecclesia tua et nunc et in saecula saeculorum. Amen.

DIE AEGYPTISCHE KIRCHENORDNUNG

Mit diesem namen hat H. ACHELIS eine in koptischer und in äthiopischer sprache erhaltene kirchenordnung bezeichnet, welche mit den Constitutiones Apostolorum aufs engste verwandt ist. Die beschreibung des gottesdienstes entnehme ich der bei ACHELIS Die canones Hippolyti (= Texte u. Unters. VI 4, 1891) s. 47—60 gebotenen übersetzung BACHMANN'S. Eine lateinische rekonstruktion gibt FUNK Didasc. et Const. apost. II s. 99 f.

Nachdem der bischof ordiniert ist, beglückwünscht ihn jeder einzelne mit dem munde, indem sie ihn küssen, der bischof geworden ist, und wem er dieses amt zuerteilt hat, und der diakon reicht ihm das opfer, und er legt seine hand auf das opfer mit allen presbytern und spricht folgendes dankgebet: Der herr sei mit euch allen. Das volk spricht: Er sei ganz mit deinem geiste. Der bischof spricht: Erhebet euer herz. Die ganze gemeinde spricht: Sie sind beim herrn, unserm gott. Der bischof spricht: Lasset uns danken dem herrn. Die gemeinde: Recht und gerecht [ist es]. Darauf sprechen sie das eucharistiegebet, dem bischof folgend: Wir danken dir, herr, durch deinen lieben sohn, Jesus Christus, den du in den letzten zeiten uns gesandt hast zum erlöser und befreier, den boten deines ratschlusses. Er ist das wort, das von dir [ausging], wodurch du alles gemacht hast durch deinen willen. Und gesandt hast du ihn vom himmel her in den leib einer jungfrau. Fleisch ist er geworden und getragen in deren mütterleib. Und dein sohn ist kundgemacht worden durch den heiligen geist, deinen willen zu erfüllen, und dir dein volk zu bereiten, indem du ausbreitest seine hände. Gelitten hat er, damit er die leidenden befreite, die an dich glauben. Er, der freiwillig sich hingab den leiden, daß er den tod hinwegnahme und die fesseln des satans bräche, und den scheol niederträte

9 ff. s. 13₉ ff. 15 s. 13₁₂ 17 s. 18₅ 20 s. 18₁₃ 23 ff. s. 18₂₁ ff.

und die heiligen herausführte und satzungen begründete und die wiederauferstehung in aussicht stellte: er nahm also das brot, dankte und sprach: Nehmet hin, esset, das ist mein leib, der für euch gebrochen wird. Und ebenso auch den becher und sprach: Das ist mein blut, das für euch vergossen wird; so oft ihr es tut, werdet ihr es tun zu meinem gedächtnis.

Indem wir so seines todes und seiner auferstehung gedenken, bringen wir dir dar dieses brot und den kelch, indem wir dir danken, daß du uns würdig gemacht hast, vor dir zu stehen und dir als priester zu dienen. Und wir bitten dich inständig, daß du sendest deinen heiligen geist zum opfer dieser christlichen kirche. Zugleich gib allen, die [davon] nehmen, daß [es ihnen gereiche] zur heiligkeit und zur erfüllung mit dem heiligen geiste und zur stärkung des glaubens in wahrheit, daß sie dich loben und preisen in deinem sohn Jesus Christus, in dem dir [sei] lob und macht in der heiligen christlichen kirche, jetzt und immerdar und von ewigkeit zu ewigkeit. Amen.

Über die Darbringung des Öls.

Wer beim abendmahl das öl darbringt, hat es [damit] ebenso [zu halten wie] beim brot und wein, indem er in gleicher weise dankt. Wenn er nun jene rede nicht spricht, so mag er seinem vermögen angemessen danksagen, indem er also spricht: Dieses öl weihend gib allein, die damit gesalbt werden, und die da nehmen. Wie du gesalbt hast priester und propheten, so stärke sie sowohl wie jeden, der es kostet, und heilige alle, es empfangen. Die gemeinde spricht: wie es war, ist und sein wird von geschlecht zu geschlecht und von ewigkeit zu ewigkeit. Amen.

Der bischof: Wiederum flehen wir zu dem, der alles umfaßt, dem herrn, dem vater des herrn und unseres heilandes Jesu Christi, daß er uns verleihe, daß wir bei der konsekration hinnehmen dieses heilige sakrament, daß er keinen unter uns

2 s. 15₂₄ 2 ff. s. 18₃₀ ff. 8 ff. s. 19₁₁ ff. 12 s. 19₂₁ 13 ff. s. 19₂₅ ff. 32 ff. s. 23₃

verdamme; daß er alle, welche nehmen und das heilige sakrament des leibes und blutes Christi empfangen, würdig mache des allbeherrschers, des herrn, unseres gottes. Der diakon spricht: Betet. Herr, du allbeherrscher; durch den empfang des heiligen sakramentes gib uns kraft und verdamme keinen unter uns, sondern segne alle in Christo, in welchem dir mit ihm und dem heiligen geiste lob [sei] und macht [jetzt] und immerdar und von ewigkeit zu ewigkeit. Amen. Der diakon spricht: Ihr, die ihr dastehet, neiget euer haupt. Ewiger herr, kenner des verborgenen; dein volk hat dir gebeugt sein haupt und hat dir in die gewalt gegeben die härtigkeit des herzens und fleisches. Schau herab aus deiner bereiten wohnung und segne sie, männer und frauen; neige ihnen zu dein ohr und erhöere ihr gebet; stärke [sie] mit der kraft deiner rechten und schütze sie vor böser leidenschaft. Sei du ihnen ein wächter des fleisches und der seele. Mehre ihnen, wie uns, den glauben und die [gottes-] furcht, durch deinen einzigen sohn, in welchem dir mit ihm und dem heiligen geiste lob und macht [sei] auf immer und von ewigkeit zu ewigkeit. Amen.

Der diakon spricht: Lasst uns schauen etc. Der bischof: Das heiligtum den heiligen. Die gemeinde spricht: Ein heiliger vater, ein heiliger sohn, einzig ist der heilige geist. Der bischof sagt: Der herr sei mit euch allen. Die gemeinde antwortet: Und mit deinem geiste. Alsdann stimmen sie einen lobpsalm an, und die gemeinde tritt ein und empfängt das heilmittel ihrer seele, wodurch die sünde vergeben wird.

Gebet, nachdem er ausgeteilt hat: Herr, allbeherrscher, vater des herrn und unsers heilandes Jesu Christi, wir danken dir, daß du uns zuerteilt hast, zu empfangen von deinem heiligen sakrament. Möge es uns nicht gereichen zur schuld, noch zur verdammnis, sondern zur erneuerung der seele, des fleisches und des geistes; durch deinen einzigen sohn, in welchem dir samt ihm und dem heiligen geiste lob und macht [sei] immerdar, jetzt und stets und von ewigkeit zu ewigkeit.

12 s. 23₃ 21 ff. s. 23₃ ff. 24 ff. vgl. s. 11₁₇ f. 26 s. 23₂₅ 28 ff. s. 23₃₀ ff.

Amen. *Die gemeinde antwortet:* Amen. *Der presbyter spricht:*
Der herr sei mit euch allen.

Handauflegung nach dem empfang. Ewiger herr, allbeherrscher, vater des herrn und unsers heilandes Jesu Christi; segne deine knechte und deine mägde. Schütze, hilf und beglücke durch die kraft deiner engel. Wahre und starke sie zur furcht gegen dich durch deine majestät. Rüste [sie] aus, daß sie nur das deinige denken, und verleihe, daß sie glauben gewinnen an das deinige und daß sie wollen das deinige, eintracht sonder fehl und zorn schenke [ihnen], durch deinen einzigen sohn, in welchem dir mit ihm und dem heiligen geiste lob erwachse, jetzt etc.

Der bischof spricht: Der herr sei mit euch. *Die gemeinde:*
Und mit [deinem geiste]. *Der diakon sagt:* Gehet hin in
15 frieden. *Und darnach ist die eucharistie zu ende.*

DIE ANAPHORA DES SERAPION

Ein liturgisches werk mit 30 gebeten, von denen sich mehrere laut überschrift auf den Ägypter Serapion v. Thmuis, den zeitgenossen des Athanasius, zurückführen, hat WOBBERMIN Altchristl. liturg. Stücke aus Ägypten (Texte u. Unters. N. F. II 3, 1899) und neuerdings FUNK Didascalia et Const. apost. II 158 ff. veröffentlicht. Ich gebe hier (wie auch RAUSCHEN Floril. patrist. 7, 23 ff.) das wichtigste stück nach Funks ausgabe. Näheres bei DREWS in Ztschr. f. Kirchengesch. 1900, 291 ff. 415 ff. BRIGHTMANN in Journal of theol. Studies 1900, 88 ff. 247 ff. BAUMSTARK in Röm. Quartalschrift 1904, 123 ff.

Εὐχὴ προσφόρου Σαραπίωνος ἐπισκόπου.

¹ Ἄξιον και δίκαιόν ἐστιν σὲ τὸν ἀγένητον πατέρα τοῦ μονογενοῦς Ἰησοῦ Χριστοῦ αἰνεῖν ὑμνεῖν δοξολογεῖν. ² αἰνοῦμεν σέ, ἀγένητε θεέ, ἀνεξιχνίαστε, ἀνέκφραστε, ἀκατανόητε πάση ²⁰ γενητῇ ὑποστάσει. ³ αἰνοῦμεν σὲ τὸν γιγνωσκόμενον ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ μονογενοῦς, τὸν δι' αὐτοῦ λαληθέντα και ἐρμηνευθέντα και γνωσθέντα τῇ γενητῇ φύσει. ⁴ αἰνοῦμεν σὲ τὸν γινώσκοντα τὸν υἱὸν και ἀποκαλύπτοντα τοῖς ἀγίοις τὰς περὶ αὐτοῦ ²⁵ δόξας, τὸν γιγνωσκόμενον ὑπὸ τοῦ γεγεννημένου σου λόγου και ὀρώμενον και διερμηνευόμενον τοῖς ἀγίοις. ⁵ αἰνοῦμεν σέ, πάτερ ἀόρατα, χορηγὲ τῆς ἀθανασίας· σὺ εἶ ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς, ἡ
14 s. 25₂₀ 17 ff. vgl. s. 12₂₈ ff.

πηγὴ τοῦ φωτός, ἡ πηγὴ πάσης χάριτος και πάσης ἀληθείας, φιλόφρωντε και φιλόπτωχε, ὁ πᾶσιν καταλασσόμενος και πάντας πρὸς ἑαυτὸν διὰ τῆς ἐπιδημίας τοῦ ἀγαπητοῦ σου υἱοῦ ἔλκων.

⁶ Δεόμεθα, ποιήσον ἡμᾶς ζῶντας ἀνθρώπους· δὸς ἡμῖν πνεῦμα φωτός, ἵνα γνῶμεν σὲ τὸν ἀληθινὸν και ὃν ἀπέστειλας ⁵ Ἰησοῦν Χριστόν· δὸς ἡμῖν πνεῦμα ἅγιον, ἵνα δυνηθῶμεν ἐξεπεῖν και διηγήσασθαι τὰ ἀρρητὰ σου μυστήρια. ⁷ λαλησάτω ἐν ἡμῖν ὁ κύριος Ἰησοῦς και ἅγιον πνεῦμα και ὑμνησάτω σὲ δι' ἡμῶν. ⁸ σὺ γὰρ ὁ ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς και ἐξουσίας και δυνάμεως και κυριότητος και παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου ¹⁰ οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ και ἐν τῷ μέλλοντι. ⁹ σοὶ παραστήκουσι χίλιαι χιλιάδες και μυρίαι μυριάδες ἀγγέλων ἀρχαγγέλων, θρόνων, κυριοτήτων, ἀρχῶν, ἐξουσιῶν· σοὶ παραστήκουσιν τὰ δύο τιμώτατα Σεραφεῖμ ἑξαπτέρυγα, δυσὶν μὲν πτέρυξιν καλύπτοντα τὸ πρόσωπον, δυσὶ δὲ τοὺς πόδας, ¹⁵ δυσὶ δὲ πετόμενα και ἀγιάζοντα. ¹⁰ μεθ' ὧν δέξαι και τὸν ἡμέτερον ἀγιασμὸν λεγόντων· Ἄγιος ἅγιος ἅγιος κύριος Σαβαώθ, πλήρης ὁ οὐρανὸς και ἡ γῆ τῆς δόξης σου.

¹¹ Πλήρης ἐστὶν ὁ οὐρανὸς, πλήρης ἐστὶν και ἡ γῆ τῆς μεγαλοπρεποῦς σου δόξης, κύριε τῶν δυνάμεων. πλήρωσον και ²⁰ τὴν θυσίαν ταύτην τῆς σῆς δυνάμεως και τῆς σῆς μεταλήψεως· σοὶ γὰρ προσηγήκαμεν ταύτην τὴν ζῶσαν θυσίαν, τὴν προσφορὰν τὴν ἀναίμακτον.

¹² Σοὶ προσηγέγκαμεν τὸν ἄρτον τοῦτον, τὸ ὁμοίωμα τοῦ σώματος τοῦ μονογενοῦς. ὁ ἄρτος οὗτος τοῦ ἀγίου σώματος ²⁵ ἐστὶν ὁμοίωμα, ὅτι ὁ κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, ἐν ἧ νυκτι παρεδίδοτο, ἔλαβεν ἄρτον και ἔκλασεν και ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς ἑαυτοῦ λέγων Λάβετε και φάγετε, τοῦτό ἐστιν τὸ σῶμά μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον εἰς ἄφρασιν ἁμαρτιῶν. ¹⁸ Διὰ τοῦτο και ἡμεῖς τὸ ὁμοίωμα τοῦ θανάτου ποιοῦντες τὸν ἄρτον προση- ³⁰ γέγκαμεν και παρακαλοῦμεν· διὰ τῆς θυσίας ταύτης καταλλάγηθι πᾶσιν ἡμῖν και ἰλάσθητι, θεέ τῆς ἀληθείας. και ὡσερ

3 Joh. 12, 32 5 Joh. 17, 3 9 Eph. 1, 21 12 Dan. 7, 10
13 Col. 1, 16 14 Is. 6, 2 f. 26 I Cor. 11, 23 ff. 30 Rom. 6, 5

9 s. 13₁₈ 17₈ ff. 14 lies nach M 48₁₉ ff. (13₂₈ ff.) τὰ δύο τιμώτατά (σου ζῶα, τὰ πολυόμματα Σεραυβείμ και τὰ Σεραυβείμ ἑξαπτέρυγα (Drews). 16 ἀγιάζοντα M 50₁ (13₂₄) 19 ff. vgl. M 50₈ ff. (13₂₁ ff.) 26 s. 18₂₉ 32 ff. Didache 7, 4 p. 2 f.

ὁ ἄρτος οὗτος ἐσκορπισμένος ἦν ἐπάνω τῶν ὀρέων καὶ συναχ-
 θείς ἐγένετο εἰς ἓν, οὕτω καὶ τὴν ἀγίαν σου ἐκκλησίαν συνα-
 ξον ἐκ παντὸς ἔθνους καὶ πάσης χώρας καὶ πάσης πόλεως
 καὶ κώμης καὶ οἴκου καὶ ποιήσον μίαν ζῶσαν καθολικὴν
 5 ἐκκλησίαν. ¹⁴ Προσηνέγκαμεν δὲ καὶ τὸ ποτήριον, τὸ ὁμοίωμα
 τοῦ αἵματος, ὅτι ὁ κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς λαβὼν ποτήριον
 μετὰ τὸ δειπνῆσαι ἔλεγεν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς Λάβετε
 πίστε, τοῦτό ἐστιν ἡ καινὴ διαθήκη, ἧ ἐστιν τὸ αἷμά μου τὸ ὑπὲρ
 ὑμῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτημάτων. διὰ τοῦτο προσηνέ-
 10 καμεν καὶ ἡμεῖς τὸ ποτήριον ὁμοίωμα αἵματος προσάγοντες.

¹⁵ Ἐπιδημησάτω, θεὲ τῆς ἀληθείας, ὁ ἅγιός σου λόγος
 ἐπὶ τὸν ἄρτον τοῦτον, ἵνα γένηται ὁ ἄρτος σῶμα τοῦ λόγου.
 καὶ ἐπὶ τὸ ποτήριον τοῦτο, ἵνα γένηται τὸ ποτήριον αἷμα τῆς
 ἀληθείας· καὶ ποιήσον πάντας τοὺς κοινωνοῦντας φάρμακον
 15 ζωῆς λαβεῖν εἰς θεραπείαν παντὸς νοσήματος καὶ εἰς ἐνδυνά-
 μωσιν πάσης προκοπῆς καὶ ἀρετῆς, μὴ εἰς κατάρησιν, θεὲ
 τῆς ἀληθείας, μὴδὲ εἰς ἔλεγχον καὶ ὄνειδος. ¹⁶ σὲ γὰρ τὸν
 ἀγέννητον ἐπεκαλεσάμεθα διὰ τοῦ μονογενοῦς ἐν ἀγίῳ πνεύ-
 ματι· ἐλεθθῆτω ὁ λαὸς οὗτος, προκοπῆς ἀξιωθῆτω, ἀπο-
 20 σταλήτωσαν ἄγγελοι συμπαρόντες τῷ λαῷ εἰς κατάρησιν τοῦ
 πονηροῦ καὶ εἰς βεβαίωσιν τῆς ἐκκλησίας. ¹⁷ παρακαλοῦμεν
 δὲ καὶ ὑπὲρ πάντων τῶν κεκοιμημένων, ὧν ἐστιν καὶ ἡ ἀνά-
 μησις. ¹⁸ Μετὰ τὴν ὑποβολὴν τῶν ὀνομάτων· Ἀγίασον τὰς
 ψυχὰς ταύτας, σὺ γὰρ πάσας γινώσκεις· ἀγίασον πάσας τὰς
 25 ἐν κυρίῳ κοιμηθείσας καὶ συγκαταριθμησον πάσαις ταῖς ἀγίαις
 σου δυνάμεσιν καὶ δὸς αὐτοῖς τόπον καὶ μονὴν ἐν τῇ βασιλείᾳ
 σου. ¹⁹ δέξαι δὲ καὶ τὴν εὐχαριστίαν τοῦ λαοῦ καὶ εὐλόγησον τοὺς
 προσενηγόντας τὰ πρόσφορα καὶ τὰς εὐχαριστίας καὶ χάρισαι
 ὑγείαν καὶ ὀλοκληρίαν καὶ εὐθυμίαν, καὶ πᾶσαν προκοπὴν ψυχῆς
 30 καὶ σώματος ὅλη τῷ λαῷ τούτῳ διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Ἰησοῦ
 Χριστοῦ ἐν ἀγίῳ πνεύματι, ὡσπερ ἦν καὶ ἐστὶν καὶ ἔσται εἰς
 γενεὰς γενεῶν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

16f. Ps. 30, 6

II If. s. 19₂₁. λόγος: vgl. Athanasius bei Eutychnus in A. Mai Script. vet.
 nov. coll. IX. 625 καταβαίνει ὁ λόγος εἰς τὸν ἄρτον καὶ τὸ ποτήριον καὶ
 γίνεται αὐτοῦ σῶμα. 22 κεκοιμημένων: s. 22₁₇ 24 γινώσκεις: s. 20₁₈
 28 προσενηγόντας: s. 9₂₁

SPECIMINA CODICVM GRAECORVM VATICANORVM

COLLEGERVNT

PIVS FRANCHI DE' CAVALIERI ET IOHANNES LIETZMANN

XVI Seiten, 50 Tafeln

In biegsamem Leinenband 6 Mk.

Die Entwicklung des letzten Dezenniums hat der philologisch-
 historischen Quellenarbeit eine neue und hochbedeutsame Förderung
 gebracht. Die Vervollkommung der Weiß-auf-Schwarz-Photographie und
 die Liberalität, mit welcher eine Reihe der wichtigsten Bibliotheken das
 photographische Kopieren ihrer Handschriften gestattet, gibt heutzutage
 jedem Gelehrten, jedem Studenten die Möglichkeit, mit nur geringen
 Kosten zu den ursprünglichen Quellen der Ueberlieferung zu gelangen.
 Damit ist aber der Wissenschaft der Handschriftenkunde vom rein prak-
 tischen Gesichtspunkt aus eine erhöhte Bedeutung zuteil geworden, und
 ein allgemein zugängliches Unterrichtsmittel darf gerade auf dem Gebiete
 der bisher weniger gepflegten griechischen Palaeographie als wünschens-
 wert gelten.

Die Direktion der vatikanischen Bibliothek hat es uns durch ihr
 außerordentlich liebenswürdiges Entgegenkommen ermöglicht, aus ihren
 reichen, hierfür noch gar nicht benutzten Schätzen ein

Tafelwerk zum Studium der griechischen Palaeographie

zusammenzustellen. Es verfolgt den Zweck, zur Erlernung des Lesens
 und des Datierens griechischer Handschriften vom IV bis zum XVI Jahr-
 hundert die Unterlagen zu bieten, nimmt also keine Rücksicht auf die
 Schriftformen der Inschriften und Papyri. Die Herausgeber haben,
 unterstützt von Mons. Giovanni Mercati, unter den zahlreichen
 datierten und lokalisierten oder aus anderen Gründen für den akade-
 mischen Unterricht bedeutsamen Handschriften eine Auswahl getroffen,
 deren Ergebnis wir in

50 Lichtdrucktafeln

von je 18×24 cm Druckfläche vorlegen. Die Reproduktion ist von der
 Firma Meisenbach, Riffarth & Co. in Berlin-Schöneberg aufs sorgfältigste
 ausgeführt worden. Der niedrige Preis von

6 Mark für das gebundene Exemplar

ermöglicht jedem Studenten die Anschaffung. Für Bücherliebhaber
 werden 100 numerierte Exemplare auf Karton hergestellt, die zum Preise
 von 12 Mark bezogen werden.

Prospekte mit Inhaltsverzeichnis u. Probetafel unberechnet vom Verlag.

Der Weltheiland

Eine Jenaer Rosenvorlesung mit Anmerkungen

von

Hans Lietzmann

59 Seiten. 1909. Preis: Mark 1.—

Inhalt:

Vergils vierte Ekloge. Das goldene Zeitalter in der römischen Lyrik. Horaz und Sertorius. Das Säkulum. Alexander der Große als Weltkönig. Die Diadochen und die Sotervorstellung; ihr Gottkönigtum. Cäsar und Augustus als Weltheiland. Vergil und Horaz über die augusteische Zeit. Augustus und die Heilandsidee. Die spätere Kaiserzeit. Die orientalische Wurzel der römischen Heilandsidee: Babylonisches und Ägyptisches Gottkönigtum. Ägyptische messianische Weissagungen. Die Messiasidee in Altisrael und im jüdischen Volke. Das Urchristentum. Der Chiliasmus. Der Heilandsbegriff des Paulus.

Soeben ist erschienen:

Jüdisches und Heidnisches

im christlichen Kult

Eine Vorlesung

von

Gerhard Loeschcke

IV. 36 S. 80 Pfennige.

Der Verfasser zeigt über alte und neue Forschungen referierend, wie der christliche Kultus in dem jüdischen wurzelt und von seiten des heidnischen beeinflusst worden ist. Die Geschichte des Kirchenjahrs, die Entstehung der Tauf- und Meßliturgien, das Aufkommen der Heiligen- und Bilderverehrung und anderes werden mehr oder weniger ausführlich skizziert. Anmerkungen verweisen auf die wichtigsten Quellenstellen und die wichtigste Literatur und dienen zugleich der kritischen Auseinandersetzung mit der bisherigen Forschung.

Soeben erschienen:

Hammurapi und das salische Recht

Eine Rechtsvergleichung

von

Hans Fehr, Professor in Jena.

143 S. Preis 2.80 M.

Der Verfasser gibt eine anschauliche Vergleichung des semitischen Rechts, wie es zur Zeit des Königs Hammurapi in Babylonien galt und des germanischen Rechts, wie es sich nach der Reichsgründung bei den salischen Franken ausgebildet hatte. Wiewohl die Gesetzgebungen sechsundzwanzighundert Jahre auseinanderliegen, und unter ganz verschiedenen Rasse- und Kulturbedingungen entstanden sind, zeigen sich doch eine Fülle von Uebereinstimmungen, sowohl in den Rechtsgrundlagen, wie in einzelnen Normen.

Dieses überraschende Ergebnis sucht Fehr nicht nur festzustellen, sondern auch zu erklären. Die Möglichkeit einer Uebertragung babylonischen Rechts auf das germanische, etwa durch Vermittlung der Römer, weist er energisch zurück. Er glaubt dagegen, dass bei der Bildung des Rechts weit mehr unnationale Elemente d. h. Kräfte, die von Nation und Rasse unabhängig sind, tätig waren, als die historische Rechtsschule bisher angenommen hat. Aber andererseits betrachtet er diese rechtsbildenden Elemente als abhängig von Raum und Zeit, fällt also nicht in den Fehler eines Naturrechts zurück.

Handbuch zum Neuen Testament

in Verbindung mit

H. Gressmann, W. Heitmüller, E. Klostermann, F. Niebergall,
E. Preuschen, L. Radermacher, H. Schlosser, P. Wendland,
H. Windisch

herausgegeben von

Hans Lietzmann.

Vom „Handbuch zum Neuen Testament“ gelangten bis Dezember 1909 15 Lieferungen zur Ausgabe. Davon bilden Lieferung 2, 7, 8, 9, 10, 12 und 14 den V. Band, die

Praktische Auslegung des Neuen Testaments

für Prediger und Religionslehrer.

Einzeln M. 11.20. Gebunden M. 13.—.

Bei Subskription auf das ganze Handbuch Pr. M. 10.—. Geb. M. 12.—.

Aus den übrigen Bänden sind bis jetzt erschienen:

Band I, 2: Die hellenistisch-römische Kultur in ihren Beziehungen zu Judentum und Christentum. Von P. Wendland. Mit 5 Abbild. i. Text u. 12 Tafeln. Lex 8. Einzeln M. 5.—. Gebd. M. 7.—. Subskr.-Preis M. 4.50 (Lieferung 3 u. 4.)

Band II. Die Evangelien. Bogen 1—10: **Markus.** Unt. Mitwkg. von Hugo Gressmann erklärt v. Erich Klostermann. Lex. 8. Einzeln M. 2.85. Gbd. M. 3.80. Subskr.-Preis M. 2.56. (Lieferung 6. Doppel-Lieferg.)

Band II, 1, Bogen 11—24: Matthäus. Unt. Mitwirkung von Hugo Gressmann erklärt von Erich Klostermann. Lex 8. Einzeln M. 4.—. Gbd. M. 5.—. Subskr.-Preis M. 3.62. (Lieferung 13 und 15.)

Band III. »Briefe des Apostels Paulus« Bogen 1—5: **An die Römer.** Erklärt von Hans Lietzmann. Lex 8. Einzeln M. 1.50. Gbd. M. 2.50. Subskr.-Preis M. 1.35. (Lieferung 1.)

Band III. »Briefe des Apostels Paulus« Bogen 6—11 und 12—15: **An die Korinther I und II.** Erklärt von Hans Lietzmann. Lex. 8. Einzeln M. 2.80. Gbd. M. 3.80. Subskr.-Preis M. 2.52. (Lieferung 5 u. 11.) **Galaterbrief** erscheint Februar 1910.

Prospekte und Textproben stehen zur Verfügung.

Übersicht über das Sammelwerk:

Band I: 1. Grammatik des neutestamentlichen Griechisch von L. Radermacher. 2. Die hellenistisch-römische Kultur in ihren Beziehungen zu Judentum und Christentum von P. Wendland. (Erschienen. Einzelpreis M. 5.—. Gebd. M. 7.—.) 3. Die urchristlichen Literaturformen von P. Wendland.

Band II: 1. Die Synoptiker unter Mitwirkung von H. Gressmann, erklärt von E. Klostermann. Erschienen Markus: Lieferung 6. Matthäus: 1. Hälfte (Lieferung 13), 2. Hälfte (Lieferung 15). 2. Johannesevangelium, erklärt von E. Klostermann.

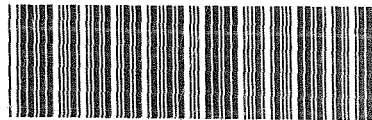
Band III: 1. Die vier paulinischen Hauptbriefe erklärt von H. Lietzmann. Erschienen Römerbrief, I. und II. Korintherbrief: Lfg. 1, 5 u. 11. Galaterbrief unter der Presse. 2. Die neun übrigen paulinischen Briefe erklärt von E. Klostermann u. H. Lietzmann.

Band IV: 1. Die Apostelgeschichte, erklärt von E. Preuschen; 2. Katholische Briefe, erklärt von H. Windisch; 3. Hebräerbrief, erklärt von H. Schlosser; 4. Apokalypse, erklärt von W. Heitmüller.

Band V: Praktische Auslegung des neuen Testaments für Prediger und Religionslehrer v. F. Niebergall. Einz.-Pr. M. 11.20. Gbd. M. 13.—.

- 19 LITURGISCHE TEXTE II: Ordo missae secundum missale romanum, herausgegeben von Prof. Lic. Hans Lietzmann. 23 S. 0.40 M.
- 20 ANTIKE FLUCHTAFELN, ausgewählt und erklärt von Prof. Dr. Richard Wünsch. 28 S. 0.60 M.
- 21 DIE WITTENBERGER U. LEISNIGER KASTENORDNUNG 1522, 1523, herausg. v. Prof. Lic. H. Lietzmann. 24 S. 0.60 M.
- 22/23 DIE JÜDISCH-ARAMÄISCHEN PAPYRI VON ASSUAN sprachlich u. sachl. erklärt von Lic. Dr. W. Staerk. 39 S. 1.00 M.
- 24/25 MARTIN LUTHERS geistliche Lieder herausgegeben von Prof. Dr. Albert Leitzmann. 31 S. 0.60 M.
- 26/28 LATEINISCHE CHRISTLICHE INSCRIFTEN mit einem anhang jüdischer inschriften, ausgewählt und erklärt von Prof. Dr. Ernst Diehl. 48 S. 1.20 M.
- 29/30 RES GESTAE DIVI AVGVSTI, herausgegeben und erklärt von Prof. Dr. Ernst Diehl. 2. Aufl. 40 S. 1.20 M.
- 31 ZWEI NEUE EVANGELIENFRAGMENTE, herausgegeben und erklärt von H. B. Swete. 15 S. 0.40 M.
- 32 ARAMÄISCHE URKUNDEN zur Geschichte des Judentums im VI und V Jahrhundert vor Chr., sprachlich und sachlich erklärt von Prof. Lic. Dr. W. Staerk. 16 S. 0.60 M.
- 33/34 SUPPLEMENTUM LYRICUM, neue bruchstücke von Archilochus Alcaeus Sappho Corinna Pindar, ausgewählt und erklärt von Prof. Dr. Ernst Diehl. 2. Aufl. 44 S. 1.20 M.
- 35 LITURGISCHE TEXTE III: Die konstantinopolitanische messliturgie vor dem IX jahrhundert: Uebersichtliche zusammenstellung des wichtigsten quellenmaterials von Dr. Anton Baumstark. 16 S. 0.40 M.
- 36 LITURGISCHE TEXTE IV: Martin Luthers Von ordnung gottesdiensts, Taufbüchlein, Formula missae et communionis 1523 herausgegeben von Prof. D. Hans Lietzmann. 24 S. 0.60 M.
- 37 LITURGISCHE TEXTE V: Martin Luthers Deutsche Messe 1526, herausgegeben von Prof. D. Hans Lietzmann. 16 S. 0.40 M.
- 38/40 ALLLATEINISCHE INSCRIFTEN von Prof. Dr. Ernst Diehl. 64 S. 1.80 M.
- 41/43 FASTI CONSULARES IMPERII ROMANI von 30 v. Chr. arbeit von .40 M. egeben von 30 M., gbd.

UK PrF MU Brno

3129S03808

REV15